

**Entre Roma i
el Renaixement**

37

**Història i textos
de l'Occident Medieval**

Referències

Col·lecció assessorada per:

Àngel Duarte
Anna M. Garcia Rovira
Xavier Gil
Imma Ollich

Director de la col·lecció:

Joaquim Albareda

Entre Roma i el Renaixement

**Història i textos
de l'Occident Medieval**

Josep M. Salrach

**Eumo Editorial
Universitat de Vic**

Disseny de la coberta: Eumogràfic

Maquetació: Victòria López

Motiu de la coberta: Escenes de la vida rural medieval: una comunitat cistercenca.
Extret de: *Historia Universal*. Vol. IV: *Europa-Siglos XI-XV*, p. 9. Salvat Editores.

© Josep M. Salrach, 2002

© d'aquesta edició:

Eumo Editorial. C. Perot Rocaguinarda, 17. 08500 Vic

Tel. 93 889 28 18 - Fax 93 889 35 41

www.eumoeditorial.com - eumoeditorial@eumoeditorial.com

—Eumo és l'editorial de la Universitat de Vic—

Primera edició digital: juny de 2010

ISBN edició digital: 978-84-9766-373-1

ISBN edició impresa: 978-84-9766-004-4

ÍNDEX

PRESENTACIÓ	11
PRIMERA PART: LA TRANSICIÓ AL FEUDALISME (SEGLES III-X)	17
Canvis econòmics i socials	19
Estructures productives i socials del Baix Imperi	22
Crisi i esfondrament de l'Estat romà d'Occident	29
Contracció i empobriment en època germànica	36
La represa de l'època carolíngia	47
Textos	54
Bibliografia	60
Estats successors i «Renovatio Imperii»	63
Les grans invasions	64
Les monarquies germàniques	68
L'Imperi carolingi	74
Poder i ideologia	81
Textos	85
Bibliografia	89
Cristianització i feudalització d'Europa	91
Tradició clàssica i cristianisme	92
Clergat i cultura en època germànica	94
El renaixement carolingi	101
El canvi feudal	106
Textos	118
Bibliografia	121

SEGONA PART: LA SOCIETAT FEUDAL (SEGLES XI-XIII)	123
El creixement medieval	125
Colonització agrària i societat rural	125
Renaixement urbà i revolució comercial	136
Estructura de classes i govern de les ciutats	142
El sistema feudal: estructures i dinàmica	147
Textos	151
Bibliografia	157
L'Estat feudal	159
Institucions feudals	161
La crisi dels poders universals	163
L'afirmació de les monarquies	169
Monarquies i croades: els esdeveniments	176
Textos	183
Bibliografia	190
Creences i cultures	193
El moviment reformador i els ordes mendicants	193
El poble cristià i la salvació	199
Moviments herètics i violència del sagrat	208
Els intel·lectuals i la Universitat	214
Textos	219
Bibliografia	229
TERCERA PART: LA CRISI DEL FEUDALISME (SEGLES XIV-XV)	231
Depressió econòmica i descomposició social	233
Fams i epidèmies: la caiguda de la població	233
Desorganització i reorganització del camp	236
Dificultats de la ciutat	243
Problemes del comerç, les finances i la moneda	250
Textos	254
Bibliografia	259

La dimensió nacional i política de la crisi	261
El cost polític: Estat i Nació	261
Guerra i fiscalitat	266
França i Anglaterra: la Guerra dels Cent Anys	270
El mapa polític europeu	273
Textos	280
Bibliografia	284
El cost religiós i intel·lectual de la crisi	287
La crisi a l'Església	287
Crisi i reacció en els esperits	290
Abdicació de l'intel·lectual	295
Vers un món nou	297
Textos	304
Bibliografia	308
BIBLIOGRAFIA GENERAL	311
Llibres d'introducció i ajut a l'estudi	311
Atles històrics	312
Llibres de textos	312
ÍNDEX DE TEXTOS	315

PRESENTACIÓ

En aquest llibre s'exposa una visió del passat de l'Europa occidental en un període llarg de la història: el transcorregut entre finals del món antic i principis de l'Edat Moderna. És essencialment l'Edat Mitjana, expressió poc feliç que indica que els que la crearen tenien una visió negativa del període, considerat de declivi o simple intermedi entre dos moments brillants de la història d'Europa. Nosaltres no proposem pas canviar aquesta denominació, consagrada per la historiografia des de segles, però ens esforcem aquí per demostrar que «entre Roma i el Renaixement» transcorre un període crucial de la història europea durant el qual els homes vivien d'herències anteriors o les recuperaven, però sobretot feien les pròpies experiències, alimentaven noves esperances i adoptaven solucions originals per als reptes que se'ls plantejaven. Tot aquest patrimoni, testimoni d'una història rica pels contrastos i profundament humana per les vivències que en aspectes essencials resisteix, si no avantatja, el passat romà, l'heretaren els pobles de l'Edat Moderna. De tal manera que l'Europa que avui coneixem (la geografia dels pobles europeus, per exemple) és fruit de les vicissituds que s'hi van viure entre cinc-cents i mil cinc-cents anys enrere.

Un cop d'ull a l'índex general, al principi i al final, mostrarà que aquest és un llibre atípic. A diferència d'altres d'història medieval, no comença amb les invasions germàniques i la caiguda de Roma, i tampoc no acaba amb la presa de Constantinoble pels turcs o de Granada pels Reis Catòlics. És fàcil d'explicar: el fil conductor d'aquesta història no són els esdeveniments polítics i militars sinó les estructures i les conjuntures, sobretot les socials i econòmiques, unides, és clar, a les mentals i polítiques. En el punt d'arrancada ens hem proposat d'explicar com era i per què era com era la societat de l'Alta Edat Mitjana. I, com que en molts aspectes essencials la causa es troba, al nostre en-

tendre, en el passat romà, ha calgut trencar les fronteres acadèmiques i fer una incursió sectorial fins a la Roma clàssica. En el punt final, el d'arribada, hi havia dues possibilitats: acabar amb la fase crítica, la de la crisi dels segles XIV i XV, que explica no poques coses de la manera com es va construir l'Europa moderna, o anar una mica més enllà i enllaçar la recuperació de la segona meitat del segle XV amb la fase del Grans Descobriments que tan notablement havien de canviar el futur dels europeus. Ho hem fet així perquè ens sembla que és una manera d'afirmar la idea de continuïtat de la història: de finestra oberta al futur. És clar que, en els capítols corresponents, no ens hem descuidat de mostrar que el camí del progrés humà no es lineal ni irreversible, i que algunes o moltes conquestes socials de la plenitud medieval es van perdre durant la crisi. No es recuperarien fins a finals de l'Edat Moderna, però aquesta ja és una altra història.

Encara, si examinem amb més deteniment l'índex, hi observarem l'estructura doblement trinitària, i potser també ens sorprendrà. A primera vista hi ha la divisió del període en tres fases, que porten els títols de «La transició al feudalisme (segles III-X)», «La societat feudal (segles XI-XIII)» i «La crisi del feudalisme (segles XIV i XV)». Es tracta d'una història en tres temps que, en un símil amb l'edat de la persona, podríem anomenar el naixement, la maduresa i el declivi. La idea és que l'existència de l'Edat Mitjana com a subjecte històric, en el sentit de període definit per la pròpia identitat, reposa en el fet que els homes d'aquesta època es van dotar d'estructures pròpies i coherents, és a dir, amb una lògica que els era pròpia. Ho van fer a través d'una fase llarga d'allunyament de l'herència antiga i d'adopció de noves formes culturals i d'articulació social, fase de transició que en alguns o en molts llocs va culminar de forma crítica i ràpida, amb violència i canvi social més o menys revolucionari. Va ser així, des del nostre punt de vista, com la societat medieval va arribar a la plenitud, organitzada en un sistema social que hem convingut a anomenar feudalisme. La plenitud medieval d'aquest sistema, és a dir, la fase de cristallització i maduració, correspon als segles XI-XIII. Hi hem dedicat la part central del llibre. Aquí el temps sembla aturar-se. Com si oblidéssim el punt de vista diacrònic de la primera part, quan la nostra preocupació era captar el moviment de les estructures, hem privilegiat la sincronia perquè el nostre propòsit ha estat observar el funcionament del sistema social en

el seu conjunt. A la fi, però, la història és moviment. Per això, en la tercera i última part del llibre, recuperem la diacronia i examinem el pas de la plenitud a la crisi del feudalisme. Aquí s'examinen amb un cert detall les causes i les conseqüències, sobretot socials, d'aquesta gran depressió. El llibre acaba, en aquest aspecte, exposant alguns indicis de la represa. Interpreti's això com una manera d'afirmar que el sistema social feudal era prou sòlid: sobreviuria llargament (encara que ho fes amb modificacions) a aquesta crisi, la primera, i a la mateixa societat medieval que l'havia creat.

Si observem ara què hi ha dins de cadascuna de les tres parts del llibre, hi veurem una subdivisió de cada part en tres grans temes que, per simplificar, podríem dir que corresponen a l'economia, al poder i a la cultura. En el primer tema de cada part s'estudien les realitats materials: la població, la producció, la circulació i la distribució dels productes, els grups socials, les relacions de producció i les formes de captació de l'excedent. En aquest punt hem manllevat al materialisme històric l'expressió «mode de producció». Ho hem fet de manera heterodoxa: no per referir-nos a la totalitat social, que nosaltres designem amb el concepte de «sistema social», sinó per expressar específicament la forma o les formes (plurals a l'Alta Edat Mitjana) d'organització de les relacions de producció i explotació (confiscació de l'excedent). En el segon tema de cada part s'examina la història del poder i de les batalles pel poder que, òbviament, amb els graus d'autonomia que s'hagin de reconèixer als homes que feien la política i la guerra, no l'entendem desvinculada de les realitats materials de base, i a la inversa. És clar que el tercer tema de cada part, dedicat a l'Església, l'esperit i la cultura, tampoc no es pot entendre sense reconèixer a aquest domini de la història un grau molt elevat d'autonomia o independència. Però no és menys cert que res o quasi res de la història medieval no es podria entendre desvinculant aquest tercer nivell dels restants. De fet, si la comparació fos possible, diríem que el sistema social era com un organisme unicel·lular dins del qual el científic descobreix components químics o bioquímics que actuen els uns damunt dels altres en una interacció constant, de manera que la funció cel·lular no es produiria sense la presència i l'activitat de tots.

En l'anàlisi i l'exposició les realitats materials passen al davant perquè els atorguem una força singular, molt determinant, en la configu-

ració del procés històric, però això no s'ha pas d'entendre en el sentit d'un grosser materialisme que explicaria la història humana només per l'economia. L'home medieval, dret (si la força del treball i els maltractes no li doblegaven l'espina), tenia els ulls fets en el cel on posava l'esperança del futur. Però procurava tenir els peus fermes en la terra que l'alimentava. És per això que hem disposat la matèria històrica de baix a dalt.

Del que s'ha dit fins aquí, ja es podria deduir que el lector no té a les mans un manual clàssic d'història medieval. L'explicació és senzilla: en escriure aquest llibre ha pesat més la voluntat de transmetre una «lectura i interpretació» de la història medieval europea, en el sentit d'un conjunt de claus explicatives de l'evolució, que no pas el propòsit d'oferir el volum d'informació (o de coneixements culturals) que se suposa que ha de contenir un manual. Segurament que era possible fer les dues coses, però al preu (almenys això ens semblava) de confeccionar un llibre d'extensió i densitat poc digeribles per al públic (bàsicament estudiants universitaris) al qual s'adreça. Sense renunciar a donar la informació bàsica, elemental, que hom esperaria trobar en qualsevol manual o síntesi universitària d'història medieval, hem volgut fer un llibre llegidor on la dificultat, en tot cas, procedís de la complexitat de les idees que s'hi exposen i discuteixen més que no pas de les informacions factuais que s'hi recullen. Ja està dit, doncs, que el llibre no és un manual clàssic però en farà la funció i la sobrepassarà, perquè té un contingut d'assaig i una extensió que el converteixen també en llibre de lectura, ensems que d'estudi.

Al professor que l'adopti per a la seva assignatura, li direm que l'hem escrit pensant que ha de ser material d'ajuda per a la docència, però mai de substitució de la funció docent. Els temes que hi ha desenvolupats s'han redactat de tal manera que admeten un treball d'ampliació, aprofundiment i discussió, que el professor pot fer a classe amb els estudiants. En la mesura que el llibre té contingut d'assaig, de debat d'idees, i que s'inspira en la persuasió que la matèria històrica, ben analitzada, és pensable i, doncs, interpretable, el professor el pot emprar com a base de discussió amb els alumnes i punt de referència per a expressar-hi acords i desacords. També pot ampliar o fer ampliar als estudiants els temes que vulgui amb l'ajut, per exemple, de la bibliografia que figura al final de cada tema. I, per últim, pot aprofun-

dir i fer que els estudiants aprofundeixin en les matèries de major interès analitzant, contextualitzant i comentant els textos que esculli d'entre els que figuren també al final de cada tema.

I ja només una darrera qüestió: en aquest llibre, com és lògic, hi proposem moltes lectures, però no totes les possibles, perquè, al capdavall no es pot llegir tot el que s'escriu ni és convenient de fer-ho. Aquí hi ha, doncs, una primera responsabilitat: la selecció de lectures en què ens alimentem, i a les quals rendim tribut incloent-les en les relacions bibliogràfiques que segueixen cada tema. No poques vegades, a més, citem dins del text els autors que més ens ajuden a caminar per l'Edat Mitjana. Els historiadors consultats i, a voltes, glossats són molt diversos i, de vegades, d'idees oposades. Prendre aquí d'un i allà d'un altre, discrepar d'aquest i coincidir amb aquell, i després, fer servir aquest material divers, però triat, per a pensar la història afegint-hi el poc o el molt que hom creu poder-hi afegir de la seva experiència investigadora, deu ser la forma normal de fer cultura. En aquest sentit, l'historiador fa un treball personal que reposa en una activitat col·lectiva, que és el que devia expressar Pierre Vilar quan deia que la cultura és un sistema de referències.

**PRIMERA PART:
LA TRANSICIÓ AL FEUDALISME
(SEGLES III-X)**

CANVIS ECONÒMICS I SOCIALS

Convencionalment, és a dir, des del punt de vista acadèmic, es considera que l'Edat Mitjana va començar amb les invasions germàniques i la caiguda de l'Imperi romà d'Occident, l'any 476. L'esdeveniment, com a punt de referència cronològic, es necessita per «agafar» la història, és a dir, per entendre'ns, però resulta evident que un fet tan transcendent com la fi de l'Estat romà a l'Occident ha de ser explicat. Més encara: l'historiador ha de preguntar-se què continua i què canvia després del 476. Si, com és el nostre cas, posem la visual de manera prevalent en l'estructura de classes, en les modalitats de producció i explotació (formes d'organització del treball i distribució de la riquesa), en l'articulació social del poder i la ideologia com a elements explicatius de la totalitat social (la lògica i la dinàmica de la societat), sembla convenient partir de més enrere del 476. Es tracta de saber com eren la societat i l'Estat romà a fi de comprendre per què es van esfondrar, què va fallar en la seva articulació i quines restauracions (i sobre quina base) es van operar en els regnes germànics. Sabent-ho, entendrem millor què van heretar de Roma els homes de l'Edat Mitjana.

Per a aquesta mirada enrere, necessàriament breu, sobre el passat romà, l'articulació entre poder i riquesa serà el nostre centre d'interès. Partirem dels orígens, el segle VI aC, quan Roma, que sota la direcció dels reis etruscs havia estès l'hegemonia pel Laci, i havia creat una federació de ciutats llatines, va implantar la República amb la institució central del Senat, òrgan de representació de les famílies patrícies. Llavors, desapareguda la societat tribal, els patricis van haver de compartir el poder polític, que ostentaven tradicionalment, amb plebeus rics. Es va formar, així, una nova classe dominant, la *nobilitas*, que, en època republicana, va dirigir l'expansió: primer va imposar la unitat italiana (expansió per la Campània al segle IV aC i pel sud d'Itàlia al segle III aC) sobre la base de pactes i

aliances entre ciutats (federació itàlica), i després van venir les grans conquestes fora d'Itàlia, des de l'annexió de Sicília (241 aC) fins a la d'Egipte (30 aC).

La base social del règim estava formada llavors per petits i mitjans propietaris, sobretot pagesos, que posseïen la ciutadania romana i, en funció d'un nivell mínim de riquesa, prestaven el servei militar, la qual cosa, en teoria, els permetia de participar del fruit de les conquestes (repartiment del botí i ocupació de l'*ager publicus*) i de posseir drets polítics, com el vot i l'accés a la carrera dels honors (càrrecs públics). De fet, la petita i mitjana propietat a Itàlia va ser dominant fins al segle III aC (època de les Guerres Púniques o de lluita entre romans i cartaginesos per l'hegemonia a la Mediterrània occidental). Posteriorment, el mateix procés de conquestes sota la direcció de la *nobilitas* va trencar l'equilibri social. Els senadors, senyors de la guerra i governants de la República, van acaparar l'essencial de les riqueses conquerides (terres i homes), i van controlar l'explotació de l'*ager publicus* en constant expansió. Per contra, els petits pagesos propietaris, durant el temps de servei militar, que s'estenia al llarg de molts anys, van adquirir hàbits de consum més propis del món urbà que del rural. Així van acabar abandonant el conreu dels camps, venent les propietats, sovint per deutes, als poderosos i emigrant a ciutat. En conseqüència, avançava la gran propietat i s'incrementava la superfície mitjana de les explotacions, i la guerra es transformava en ràtzia per a la captura d'esclaus destinats a treballar a les *villae* o vil·les, és a dir, als centres d'explotació de les grans propietats.

Així, amb la violència de l'Estat com a motor, ni les reformes sociopolítiques de Tiberi i Gai Grac (segle II aC), tribuns de la plebs (dels *populares*), ni els repartiments de terres entre els veterans de l'exèrcit (segle I aC) van poder evitar que l'antiga estructura social esclatés, i la societat romana s'orientés cap a l'esclavisme com a modalitat de producció i d'explotació dominant. Les conseqüents guerres civils i servils (segles II i I aC), que tingueren precisament origen en les victòries de l'imperialisme romà, i les seves conseqüències socials (esclavisme, desigualtats de drets, duresa de la tributació, dificultats dels petits propietaris, increment de les diferències socials i culturals, increment desmesurat del poder i riquesa dels latifundistes) tampoc no van invertir el procés.

La República va realitzar les grans conquestes (Itàlia, Sicília, Hispània, Balcans, Grècia, Àsia Menor, Gàl·lia, Egipte) i va organitzar el sistema d'explotació dels recursos naturals, humans i tècnics. L'Imperi, creat sota la forma de principat o monarquia per August (27 aC), la qual cosa vol dir un poder central i personal fort (i que procedia de si mateix: autocràcia), s'encarregaria simplement de preservar-les, afegint-hi, entre els segles I i III dC, algunes conquestes més (Mesopotàmia, Mauritània, Britània i Dàcia). El canvi de règim, a través de les guerres civils, va ser també l'expressió política d'una nova correlació de forces i dels necessaris compromisos socials assolits després dels conflictes dels segles II i I aC: van disminuir les diferències entre províncies i la classe dominant dels senadors (grans propietaris d'esclaus) va haver d'acceptar compartir el poder amb els cavallers (*equites*), nous rics, de classe mitjana, posseïdors de fortunes monetàries creades amb la dinàmica del comerç mediterrani que les conquestes havien alimentat. La base social d'aquesta coalició de poder (coalició que controlava les grans instàncies de l'administració civil, militar i religiosa) era més àmplia i heterogènia del que havia estat la base social de la República. Entre les classes hegemòniques i els esclaus hi havia capes intermèdies, cadascuna de les quals recolzava sobre la inferior de manera piramidal i jeràrquica i participava de forma gradual dels beneficis de l'imperialisme i de l'esclavisme, beneficis que també enfortien l'aliança entre les aristocràcies provincials i la classe dominant central. L'ordre imperial, per consegüent, s'imposava despòticament als esclaus, al mateix temps que, superades ja les guerres civils, era acceptat per les classes mitjanes i populars. D'alguna manera es pot dir que l'esclavisme i l'imperialisme havien fet l'Estat imperial.

Sobre aquesta base social es van aixecar els aparells de l'Estat destinats a garantir la reproducció del sistema, amb el manteniment de l'ordre esclavista. En primer lloc, un exèrcit professional permanent, ja no reclutat per conscripció sinó pagat regularment i format per cossos diferents. La composició i la jerarquia d'aquest exèrcit, derivades del reclutament, eren un reflex de l'ordre social i ètnic imperant. En segon lloc, l'administració civil, dividida en central, territorial i local, que se suposa eficaç, era controlada per l'emperador i estava estrictament jerarquitzada. Els gestors d'aquesta administració eren burgesos de les

ciutats italianes i de les províncies, que procedien sobretot de l'ordre eqüestre. Exèrcit i administració eren també canals de promoció social per als seus servidors i nexa d'unió entre la classe dominant, posseïdora de la terra i la riquesa monetària, d'una banda, i l'Estat, de l'altra.

ESTRUCTURES PRODUCTIVES I SOCIALS DEL BAIX IMPERI

L'Imperi se sustentava sobre tres modes (o modalitats) de producció, concepte teòric (el de mode de producció) que manllevem a la tradició analítica del marxisme per indicar la forma o formes d'organització de la producció i de distribució de la riquesa excedent, que són presents i determinants en les societats o en els sistemes socials. Com que la distribució de la riquesa excedent ha estat històricament desigual (uns han rebut més que altres), de vegades també parlem de mode de producció i explotació (social) o simplement de mode d'explotació.

Tres modes de producció

Així, en l'època de l'Alt Imperi (segles I aC i I i II dC) i el Baix Imperi (segles III-V) romà, els poderosos obtenien l'excedent de la producció global per tres camins o modes de producció i explotació: el treball dels esclaus, el cobrament d'impostos als homes lliures i la renda satisfeta per pagesos que vivien i treballaven en terra aliena (dels poderosos, s'entén). L'hegemonia de la classe dominant, formada per membres de la cort, senadors, caps de l'exèrcit, burocràcia de l'Imperi i aristocràcia provincial, es basava en la possessió de terres (*fundi*) i esclaus (*servi*), és a dir, en l'explotació directa dels seus dominis (les vil·les); en el control del govern, de l'administració i de l'exèrcit, que li permetia garantir la continuïtat del sistema i obtenir l'excedent de les masses productores no esclaves (per exemple, petits propietaris), mitjançant el cobrament d'impostos; i en la percepció de rendes privades satisfetes per pagesos (*coloni*) que vivien i treballaven com a arrendataris en les terres d'aquests poderosos.

L'ordre indicat de modes de producció no ha estat pas escollit a l'atzar, sinó que respon a la suposició que l'Estat romà de l'època clàssica era, sobretot, el marc polític d'una societat esclavista. L'explotació directa dels *fundi*, amb ramats d'esclaus (mode de producció esclavista, en diem), proporcionava a les famílies de la classe dominant la base del seu poder i riquesa, que la funció pública (en el govern, l'administració o l'exèrcit) garantia i permetia ampliar. El manteniment dels aparells de l'Estat requeria, però, fonts pròpies de finançament, diferents de les de les fortunes privades. La solució tècnica que les condicions socials van fer possible va ser la creació d'un sistema fiscal basat en dos impostos directes, un que gravava la riquesa agrícola (*tributum soli*) i un altre que gravava les persones (*tributum capitis*), i un conjunt d'impostos indirectes (drets de duana i de mercat). I això, servit per una administració fiscal eficaç que recaptava directament els impostos. Aquest sistema fiscal no deixava de ser també un mode de producció i explotació del treball (mode de producció tributari, en diem), i no únicament perquè els grans propietaris, si pagaven impostos, en feien recaure el cost sobre les espatlles d'esclaus i pagesos dependents (*coloni*), sinó més aviat perquè, dels grups socials tributaris, el principal era el format pels pagesos propietaris, petits i mitjans, que pagaven en proporció a la seva riquesa, però no podien decidir sobre el destí dels diners (els lliurats al fisc). De fet, les grans decisions sobre el destí de la riquesa sostreta pels impostos, les prenia els poderosos, que dirigien l'Estat. En el funcionament del sistema social, la modalitat fiscal o mode de producció tributari, tal com l'exposem, jugava un paper secundari (tenia la missió de contribuir al manteniment dels aparells d'Estat garantejats de l'esclavisme, que era el mode de producció i explotació principal), però també era, dèiem, un mode de producció i explotació, i això no solament per la funció de suport de l'esclavisme, sinó també perquè, en una societat desigual, servia per a drenar recursos col·lectius que després eren distribuïts de manera desigual.

Esclavisme i tributació, estretament units (l'un garantia l'altra), eren dos modes de producció i explotació del treball. Però, com dèiem més amunt, s'hi ha d'afegir encara, en tercer lloc, l'explotació del treball mitjançant la renda satisfeta als grans propietaris per pagesos dependents en qualitat d'arrendataris (*coloni*). Era un mode de produc-

ció i explotació que, pel fet de ser hegemònic en l'època feudal (la plenament medieval), els historiadors l'anomenem mode de producció feudal. En l'època romana afectava, per exemple, petits propietaris arruïnats, que havien perdut les terres i havien entrat com a *coloni* sota la dependència de poderosos terratinents (*domini*) que els havien cedit terres en explotació a canvi de rendes fixes en diner o en producte, o de parts proporcionals de les collites. La historiografia ha considerat generalment aquests cultivadors l'antecedent dels pagesos de les senyories medievals, però en l'època clàssica, romana, els *coloni* encara eren, segons sembla, una classe o sector minoritari entre les classes treballadores de l'Imperi. Segons el medievalista britànic Chris Wickham, el concepte de mode de producció feudal indica l'existència de pagesos que paguen rendes o fan serveis a una classe de terratinents monopolistes que, d'una manera o altra (a través de la senyoria o de l'Estat), tenen els poders coercitius no econòmics necessaris per a imposar llur control.

Des de Roma fins a la província més llunyana, un complex sistema de rutes unia entre si les ciutats, que eren els centres de poder, residència habitual de la classe dominant, i les connectava amb les vil·les i poblets (*vici*) del camp on el treball dels esclaus, dels pagesos propietaris (que pagaven impostos) i dels *coloni* (que pagaven rendes i impostos) produïa la riquesa que alimentava la civilització urbana. Així, sobre la base d'una relació desigual entre el camp i la ciutat, la societat romana es va articular com una xarxa de transvasament de la riquesa excedent de l'àmbit rural a l'urbà.

La «lògica» de l'esclavisme

Després d'una fase antiga d'esclaus pastors, en latifundis ramaders del sud d'Itàlia i Sicília, protagonistes de les dues primeres guerres servils de la història de l'Estat romà (segle II aC), a partir del segle I aC, en època de la gran revolta d'Espàrtac (m. 71 aC), es va imposar el sistema de la vil·la esclavista, unitat econòmica que combinava la producció d'autosubsistència i la de mercat. Per això la vil·la era de composició heterogènia (terres de cereal, vinya, olivar, pastures, bosc) i hi funcionava la divisió del treball: uns esclaus produïen per al mercat

mentre altres ho feien per a l'autosubsistència; uns tenien cura del bestiar i altres dels conreus; uns coneixien millor unes tècniques agrícoles i altres en dominaven unes altres, etc.

Columel·la, que al segle I escriu *De re rustica*, explica amb precisió el model de la vil·la esclavista, que es basava en l'ús de la força de treball al màxim de la seva capacitat per la qual cosa era necessari organitzar: escollir les millors terres per a l'explotació directa, purament esclavista, i encomanar el conreu de les pitjors i més llunyanes a *coloni* i esclaus dits *casati* (establerts en petites explotacions com si fossin pròpies), que treballaven amb autonomia i pagaven rendes, a semblança dels *coloni*. Més necessari encara era dividir la massa de treballadors esclaus en grups petits de deu o dotze sota la responsabilitat de caps de grup, ells mateixos esclaus, i encomanar el control superior del conjunt a un *villicus* (administrador) de confiança, també esclau, que estava a les ordres directes de l'amo (*dominus*). Després calia establir les tasques de cada grup i de cadascú, i combinar premis i càstigs a fi d'estimular i forçar el ritme de treball: els esclaus còmplices eren recompensats amb el tracte (més bon aliment i allotjament, treballs menys durs i possibilitat de cohabitar amb dona i fills), mentre que els esclaus resistents a l'explotació (culpables, des de l'òptica del *dominus*, de negligència, frau, robatori, destrucció de béns, delictes de sang, etc.) podien ser durament i exemplarment castigats: execucions, mutilacions, bastonades i encadenament en presons subterrànies (*ergastula*). Tal com el descriu Columel·la, el mode de producció esclavista no s'alimentava exclusivament de les compres d'esclaus en el mercat, sinó que tenia una certa capacitat d'autoreproducció: els amos incitaven les esclaves a procrear (amb esclaus que les «visitaven ocasionalment») i, per estimular-les, els feien promeses de reducció o supressió del treball, segons el nombre de fills que engendraven.

La pregunta que els historiadors sempre es fan és si aquest sistema de la vil·la esclavista era econòmicament eficaç. Amb l'argument que l'esclau treballava forçat i a disgust, medievalistes de prestigi com Marc Bloch i Georges Duby han considerat l'esclau poc productiu, però segurament encara s'ha de demostrar que l'home treballi més per compensació que no pas per compulsió, sobretot quan la compulsió és brutal. D'altra banda, els historiadors generalment no filen prim i no

distingeixen entre producció i rendibilitat, és a dir, entre el volum de producte brut aconseguit amb el treball de l'esclau i el producte net, l'obtingut un cop descomptades les despeses de manteniment de l'explotació, particularment de l'esclau. Es pot pensar que els esclaus, concentrats en ramat, d'una banda, eren mantinguts a baix preu (amb el just per a assegurar-ne la supervivència) i, de l'altra, eren forçats a treballar durament els anys de vida activa fins a la mort per esgotament. Podria ser, fins i tot, que, comparat el pagès arrendatari (*colonus*) amb l'esclau, el pagès fos més productiu, però l'esclau més rendible: al cap i a la fi l'esclau ho donava tot al *dominus* perquè res no era seu, mentre que el *colonus* podia pensar que treballava per a ell ja que «només» donava la renda al *dominus*.

Posant la visual en la producció per al mercat (vi i oli sobretot), alguns historiadors consideren les vil·les esclavistes autèntiques manufactures que produïen grans beneficis, mercès a la suposada alta productivitat del treball esclau i a la comercialització dels productes en condicions de quasi monopoli. A la vil·la l'esclau era l'esglaó d'un procés productiu centralitzat que no controlava i que es caracteritzava per la producció en sèrie, és a dir, seguint una cadena de producció en què cadascú tenia encomanada una fracció del procés. El productor esclau no tenia iniciativa i no podia tenir relació amb el comprador del producte ni amb el producte mateix. Sense autonomia, els esclaus eren màquines humanes que no tenien la propietat dels mitjans de producció, no controlaven el procés de producció i no es posseïen ni a si mateixos. Simples engranatges, havien d'executar el treball disciplinadament, sense reflexionar. És precisament aquesta falta total d'autonomia el que diferenciava l'esclau del pagès medieval i el convertia en una mena de mort vivent, un ésser sense drets, pur instrument de treball.

Ahir i avui els historiadors discuteixen si l'ús de mà d'obra esclava va afavorir o va perjudicar el progrés tecnològic. I les respostes que donen a aquesta qüestió, juntament amb aquelles altres a l'eterna qüestió de si l'esclavisme era o no era productiu, comporten explicacions diferents sobre les causes de la crisi de l'esclavisme, la cronologia del procés i les diferències que es poden establir entre esclavisme i feudalisme.

Esclaus i pagesos

La societat romana era segregacionista: dividia els homes en lliures i esclaus, amb el benentès que els esclaus, a diferència dels lliures, eren considerats simples instruments dotats, certament de parla, però no de drets. L'organització social del treball a l'Imperi romà partia d'aquesta simple dicotomia sociojurídica, però la realitat socioeconòmica presentava una complexitat més gran. Hi havia, d'una banda, esclaus en règim d'explotació directa (treballant en ramat) a les vil·les i, de l'altra, pagesos petits propietaris i lliures. Entremig hi havia una gamma de treballadors que es poden agrupar en dues categories: esclaus, que treballaven de manera relativament autònoma (els anomenaven *servi casati* o *servi quasi coloni*), i *coloni*. Entre els *servi casati* o *quasi coloni* n'hi havia també de diferent categoria: simples esclaus a qui l'amo encomanava l'explotació de petites parcel·les de terra, generalment pobres i apartades de la vil·la, i els prenia una part de la producció, com si fos una renda; esclaus amb iniciativa i empenta a qui l'amo encomanava l'explotació d'un ampli conjunt de terres, de vegades amb esclaus al seu servei; i, finalment, esclaus de confiança, i molt preparats, a qui l'amo arrendava la pròpia vil·la amb totes les terres, instruments, bestiar i esclaus.

Així doncs, els juristes romans es preguntaven si aquests esclaus eren o no eren esclaus. Per a un jurista com Ulpià, aquests esclaus eren diferents del material agrícola (*instrumentum*) de les vil·les; per tant, en el binomi *servus quasi colonus*, la condició de *colonus* prevalia sobre la de *servus*. El jurista Pau, en canvi, observava que, a la pràctica, aquest esclau era alienat amb la terra o vil·la; per tant, en formava part, prova que prevalia la seva condició d'esclau. El raonament del jurista Alfenus era més sofisticat: un amo podia agafar el seu esclau i cedir-lo en arrendament a tercers cobrant la renda o salari. En aquest cas, l'esclau treballava per a dos amos i continuava sent esclau. Per a Alfenus, el cas de l'esclau a qui se cedia una terra, una finca o un domini en arrendament era semblant: era com si l'amo l'hagués cedit a ell mateix (l'esclau) en arrendament. Res no havia canviat, doncs, jurídicament, i en el binomi *servus quasi colonus* prevalia la condició de *servus*, és a dir, d'esclau.

Aquests raonaments dels juristes són interessants per als historiadors que pensen que les condicions jurídiques del treball no són simples qüestions formals, sinó que afecten les mateixes relacions socials, dites de producció. Però l'historiador, a més, té l'obligació d'observar altres aspectes de la realitat social i adonar-se que les «igualacions» jurídiques poden amagar notables diferències socials i econòmiques entre esclaus. El *servus casatus* que treballava una petita i pobra parcel·la de terra, per exemple, estava econòmicament molt a prop del petit pagès pobre, ja fos un *colonus* o un propietari. Per contra, l'esclau que rebia en arrendament un gran domini complet estava econòmicament molt a prop de la categoria dels amos. Tanmateix, s'ha de destacar que la majoria dels esclaus eren simples treballadors propietat d'un amo.

A més d'esclaus i esclaus casats (*servi quasi coloni, servi casati*), els amos tenien *coloni*, petits pagesos a qui, mitjançant contractes de cinc anys, renovables, arrendaven terres.

Finalment, a l'Imperi romà hi havia una capa de *rustici*, petits propietaris, que a l'època republicana foren el principal suport fiscal i militar de l'Estat. A causa de l'imperialisme i l'esclavisme, com explicàvem més amunt, a partir del segle II aC, aquesta capa de petits pagesos propietaris es va anar aprimant, mentre creixia la gran propietat i el colonat (els *coloni*). Les causes del desgast de la petita propietat són clares: el servei militar apartava els homes de la terra, les ciutats i el seu món eren més atractives que el camp i la petita producció pagesa no podia competir en el mercat amb la gran producció de la vil·la esclavista. Però, encara que afeblida, la petita propietat va resistir sota l'Estat imperial per tres raons: en primer lloc, perquè els pagesos produïen moguts per reflexos d'autosubsistència, la qual cosa els permetia distanciar-se del mercat i sobreviure a una relació massa desigual amb el mercat; en segon lloc, perquè els grans propietaris, que necessitaven jornalers els mesos punta de l'any agrícola, trobaven en aquests petits pagesos, propietaris de poca terra, la mà d'obra complementària necessària en aquests moments; i finalment, perquè les finances de l'Estat s'alimentaven en bona part dels impostos satisfets per aquesta pagesia.

CRISI I ESFONDRAENT DE L'ESTAT ROMÀ D'OCCIDENT

Aquest panorama que acabem d'exposar és el de les classes agràries que, mitjançant una llarga evolució (que anomenem transició), durant l'Alta Edat Mitjana (segles V-X), es fusionaren per formar la pagesia del feudalisme. La primera gran convulsió d'aquest procés va ser la crisi del segle III, que s'emmarca dins una crisi més àmplia del sistema social antic i de l'esclavisme, en particular.

La crisi del segle III

La societat, en temps de l'Alt Imperi, es va estructurar internament com una successió de capes intermèdies entre la classe dominant de propietaris esclavistes, homes de negocis i buròcrates, i les classes agràries inferiors. Aquestes capes intermèdies es van beneficiar, de manera desigual i jeràrquica, de les engrunes de l'esclavisme: ampliació del mercat, producció a preus reduïts, repartiment gratuït d'aliments, serveis públics, etc. Això va amortir les lluites de classe i va donar dos segles d'estabilitat a l'Imperi.

Tanmateix, la dinàmica concentradora de l'esclavisme (concentrava terres i força de treball en poques mans) no es va pas aturar, sinó que, en cessar les conquestes, es va desenvolupar exclusivament a dins de l'Imperi, en detriment de la pagesia. Cebrià, bisbe de Cartago, es queixava llavors que «els rics afegeixen dominis als seus dominis, expulsen els pobres del seu veïnatge i expansionen les seves terres sense límits ni mesura».

Aquests poderosos, allora que acaparaven terres, es feien més forts i independents a les seves vil·les, posició que els permetia servir-se de l'Estat (dels aparells de poder) com a garant de l'ordre social, al mateix temps que defugien les obligacions: negligència fiscal. Per contra, les classes mitjanes i populars s'empobrien: la dinàmica acaparadora dels grans i les seves pràctiques especulatives n'eren la primera causa. Però l'empobriment social creava dificultats financeres al govern de l'Imperi que, en no poder reduir les despeses ajustant-les al nivell dels ingressos, va haver d'incrementar les càrregues tributàries,

imposar la corresponsabilitat fiscal als membres de les cúries municipals (els curials, encarregats de la recaptació dels impostos, havien de respondre de la recaptació amb les seves fortunes privades) i devaluar la moneda, mesura que va fer disparar els preus i que, juntament amb l'increment dels impostos, va agreujar encara més la crisi de les capes populars. Els fenòmens descrits aprofundien la divisió de la societat en rics i pobres, desgastaven la base social del règim imperial i incidien de ple en la vida política i militar.

La minva de la matèria imposable (d'allò que es podia gravar amb els impostos), a causa de la crisi demogràfica i de la producció, també va afectar negativament les finances imperials i va fer inclinar el govern a reaccionar no solament incrementant la càrrega impositiva sinó també lligant tothom en el seu lloc de vida i treball (adscripció). Davant d'això, la reacció de molts va ser mirar d'escapar a les urpes del fisc, fins i tot abandonant terra i treball i cercant protecció entre els germànics, que començaven a infiltrar-se en l'Imperi, o buscant refugi entre terratinents que incomplien els deures cívics i fiscals. Un fenomen coadjuvant va ser l'emigració de grans i petits de la ciutat al camp, on el pes de la renda satisfeta pels petits pagesos arrendataris (*coloni*) als terratinents era menys fort que l'impost, del qual aquí aconseguien més fàcilment fer-se escàpols. Es va començar a estendre aleshores la pràctica del patrocini, per la qual petits propietaris que volien escapar a la pressió del fisc es lliuraven amb els seus béns i força de treball a la protecció de poderosos terratinents. S'inicià així, amb alts i baixos, el procés d'involució de l'Estat imperial.

La crisi era global i, per tant, afectava el sistema de poder. Així, per exemple, les dificultats fiscals de l'Estat posaven entrebancs al pagament de l'exèrcit, que per això i per la mateixa composició (soldats a sou) se sentia impel·lit a actuar pel seu compte, s'aixecava contra el poder central, deposava uns emperadors i n'entronitzava uns altres, amb el resultat d'enfonsar l'Imperi en l'anarquia. Per entendre-ho, cal saber que l'exèrcit estava format per professionals contractats: bàrbars immigrants, provincials escassament romanitzats i fills de militars. Això significa que hi havia separació entre l'exèrcit i la societat. A més, es tractava d'un exèrcit que, a causa de la pressió que els bàrbars exercien a les fronteres, havia incrementat els efectius i privilegiats i s'havia fet amb el control d'amplis territoris fronterers.

La crisi econòmica, productiva, monetària, fiscal i militar va estimular tendències dissociatives en tota l'estructura de l'Estat. Van aparèixer poders autònoms i hi hagué temptatives secessionistes en algunes províncies. Per fer front a aquests problemes (problemes d'un Imperi molt dilatat amb fronteres enormes), es van començar a adoptar llavors mesures de descentralització administrativa que culminaren al segle IV amb la divisió de l'Imperi. Segurament també s'ha de parlar d'una crisi de legitimitat: de confiança dels ciutadans de l'Imperi en l'Estat o en el govern de l'Estat. Així mateix es podria imaginar que hi hagué una crisi moral, és a dir, de confiança de la societat en si mateixa, la qual cosa va poder influir en les ruptures del *limes* i la progressiva penetració de bàrbars dins l'Imperi.

El descontentament de les classes treballadores, consubstancial a les diverses formes d'explotació (esclavitud, renda i impost), i l'empobriment de les classes mitjanes, que destruïa la base social del règim imperial, van fer possible, potser per primera vegada en la història de Roma, la formació del que en podríem dir fronts populars o de classe. Esclaus, pagesos i desertors de l'exèrcit van iniciar aleshores, en determinades regions (la Gàl·lia, Hispània, el Nord d'Àfrica), moviments de revolta social (saqueig de ciutats i vil·les, esclavització de terratinents, guerres socials, bandolerisme) que foren reprimits per l'exèrcit, però que reprengueren durant tot el Baix Imperi (segles III-V).

La restauració del segle IV

A finals del segle III i començaments del IV, les reformes dels emperadors Dioclecià (284-305) i Constantí (312-337) van aconseguir aturar momentàniament la crisi de l'Estat i restablir l'ordre imperial. D'aquestes reformes, cal esmentar la Tetrarquia o divisió col·legiada del poder central en quatre magistrats, dos emperadors i dos cèsars, dotats de gran poder (s'ha parlat d'absolutisme); el fraccionament més gran de les províncies (es passà de 57 a 96 províncies agrupades en 12 diòcesis); la separació del poder civil i el militar a nivell provincial per tal d'evitar la formació de nuclis d'oposició al govern central; el decret de tolerància religiosa (edicte de Milà, 313), que reconeixia al cristianisme les mateixes llibertats i el mateixos drets que a la religió

pagana; la promoció de Constantinoble a la categoria de capital de l'Imperi (330), la qual cosa responia a la divisió administrativa de l'Imperi en dues parts, Orient i Occident; l'estabilització de la moneda (creació del *solidus aureus*), etc.

Com dèiem, aquestes reformes devien aconseguir momentàniament frenar la crisi i restablir l'ordre, i això perquè, a partir d'un determinat nivell de conflictivitat i descomposició social, la restauració era una necessitat de la classe dominant de grans propietaris, que tenien por de no poder mantenir el control de la mà d'obra. Però, havent perdut en gran mesura la base social, l'Estat imperial, que per mitjà dels seus aparells de poder va dirigir la restauració, es va convertir també en una superestructura despòtica (abans dèiem absolutista) que només temporalment va poder garantir la reproducció del sistema. Davant la crisi, l'Estat i els poderosos van emprar la força per reforçar les modalitats de producció i explotació i transformar en hereditària la divisió social del treball. Però la dinàmica no es va pas aturar aquí: afavorit per les mesures de violència legal adoptades (reforma fiscal, lleis d'adscripció), el procés de concentració de terres i d'empobriment de les capes intermèdies va continuar; per això la restauració del segle IV va ser un parèntesi en un procés llarg de declivi: a la llarga va reaparèixer la conflictivitat social i la descomposició de l'Estat. Era com si l'Estat romà agonitzés exercint la funció repressora i explotadora que li era pròpia com a instrument de classe.

Les mesures restauradores dictades pels emperadors, sobretot les de la reforma fiscal, poden ser qualificades d'actes de violència legal. En tot cas, així ho van considerar els contemporanis. Davant la negligència dels contribuents, Dioclecià va impulsar una revisió general dels cadastres o, més ben dit, un nou i exhaustiu inventari fiscal de la població i els béns de cadascú, que perseguia fer pagar a tothom i aixecar el nivell general de tributació. Contemporanis, com Lactanci, ho presenten com una tremenda calamitat i, més tard, cap a mitjan segle V, Salvià considera que la subjecció a l'impost era tan dura que s'assemblava a l'esclavitud. Alguns historiadors pensen que aquests testimonis són de malfiar, probablement exagerats, però el pes de la tributació s'ha de posar en relació amb la situació econòmica de les classes populars, segurament força degradada. D'altra banda, sembla que la taxa de sostracció impositiva (el nivell o mun-

tant de l'impost) va créixer fins a situar-se a l'entorn del terç o la quarta part del producte brut, la qual cosa vol dir més de la meitat del producte net.

Les mesures legislatives i fiscals dels emperadors, adscriuint els *coloni* i altres productors del camp i de la ciutat al seu ofici i lloc de residència, amb caràcter hereditari, perseguïen garantir la continuïtat del sistema social. Es tractava, d'una banda, d'assegurar la regular percepció dels ingressos fiscals que alimentaven l'Estat imperial, garant de l'ordre social i, de l'altra, de retenir la mà d'obra en les vil·les o *fundis*, sotmesa a l'explotació imposada pels terratinents. Control de la mà d'obra i necessitats fiscals formen part, doncs, d'una mateixa «lògica» o realitat: els interessos de la classe dominant i del seu Estat. Fa l'efecte que les guerres, epidèmies i crisis del segle III havien determinat una minva de mà d'obra, la qual cosa perjudicava els terratinents que per això estigueren interessats a lligar els *coloni* a la terra. Així, la condició de les poblacions rurals no esclaves es va degradar en el sentit d'adquirir connotacions esclavistes.

De fet, des de finals del segle IV el pagament d'impostos al camp s'efectuava a través dels propietaris, que s'encarregaven de recaptar els que havien de satisfer els seus *coloni* i els petits pagesos propietaris del veïnatge, missió que conferia als terratinents un gran control sobre les masses rurals i els posava en posició immillorable per defraudar el fisc, fer prevaler els seus interessos privats sobre els públics i erigir-se en senyors locals més o menys independents. Així, mentre el despotisme estatal continuava destruint la base social del règim imperial i es reactivava la crisi de legitimitat, els poderosos van desenvolupar les xarxes privades de fidelitat, obediència i protecció (*patrocinium*) en detriment de l'Estat, que s'hi va oposar inútilment.

Malgrat la restauració de la vida urbana, la producció artística i el mode de vida de l'aristocràcia, socialment el període es caracteritzà per l'empobriment econòmic, la degradació social i la subjugació jurídica de la pagesia, procés que actuà en el sentit d'un anivellament de les diferents categories rurals cap avall, és a dir, vers l'esclavitud: pel patrocini, el petit propietari empobrit, que volia escapar al fisc, es lliurava de cos i de béns a la protecció i explotació dels poderosos, mentre que, per les lleis d'adscripció, el *colonus* es convertia, diuen els moralistes de l'època, en una mena d'esclau lligat a la terra. Però,

al mateix temps que avançaven d'aquesta manera les dependències i subjugacions dels pagesos, una part creixent dels esclaus millorava de condició amb la pràctica del «casament»: establiment en unitats d'explotació de caràcter familiar on podien viure i treballar amb relativa «autonomia». Així, l'antiga vil·la esclavista, abans quasi totalment dedicada a l'explotació directa, es dividí: mentre una part continuava treballada per ramats d'esclaus, una altra part, com més va més important, era encomanada a *servi casati* i *coloni* que lliuraven al *dominus* una part del fruit del seu treball. El fenomen del «casament» va poder adquirir aleshores dimensions revolucionàries, perquè segurament van ser molts els esclaus a qui els amos van posar al capdavant d'explotacions familiars, i començà així un procés llarg i indefinit d'allunyament de la condició d'esclaus i de conversió en pagesos dependents.

Durant el Baix Imperi, doncs, l'esclavisme retrocedia, però no desapareixia. És més, l'Estat continuava produint legislació esclavista. En resum, el segle IV, massa sovint contemplat només des de l'òptica de la restauració econòmica i del poder (i, per tant, també de l'art i de la cultura), i recordat perquè, a final de segle, l'emperador Teodosi (379-395) va convertir el cristianisme en religió oficial de l'Estat, va ser una època de reforma de l'esclavitud i de violència de l'Estat i dels poderosos contra la pagesia, un doble moviment que, a llarg termini, conduïa a la unificació de les masses rurals en una sola classe social.

L'esfondrament de l'Estat romà

Des del punt de vista intern, la caiguda de l'Estat romà, durant el segle V, es deu a la continuïtat o represa de la crisi que havia sacsejat la societat romana al segle III. Recordem-ne les causes. En primer lloc, la dinàmica de concentració de terres, amb el desenvolupament del patrocini, l'empobriment de la pagesia, el «casament» d'esclaus i la confluència de les masses rurals cap a una sola massa de dependents (la servitud), que conduïa a la simple divisió de la societat en rics i pobres. En segon lloc, la violència institucional de l'Estat que, desproveït progressivament de base social, actuava més directament com a

instrument de classe: increment de la pressió fiscal i lleis d'adscripció. I aquesta actuació aguditzava encara més la divisió de la societat en rics i pobres i la consegüent feblesa del mateix Estat, com ho demostren les revoltes socials, els aixecaments militars, les fugides de *servi* i *coloni*, les invasions bàrbares i el fenomen, aparentment contradictori, del patrocini.

Encara que devien estar col·lectivament interessats a mantenir l'Estat, la conducta individual dels poderosos el negava: frau fiscal, usurpació de funcions públiques, creació de xarxes privades de fidelitat, etc. Les lluites entre potents per la direcció de l'Estat van ser una causa afegida d'afebliment del sistema de poder. L'encadenament de factors adversos va arribar al paroxisme quan la desaparició de la base social de l'Estat, la concentració del poder i la riquesa en poques mans i la ruïna de les capes mitjanes i populars van ocasionar dificultats insuperables al sistema fiscal. Els rics van abandonar les ciutats per evadir més bé el fisc i els pobres van patir tot el pes de la tributació. Per això, quan es van produir les invasions germàniques, l'Estat no va poder comptar amb les classes mitjanes i populars per a la defensa, sinó que va haver de confiar en mercenaris, molts dels quals eren bàrbars, dels mateixos pobles invasors.

L'èxode dels poderosos, que abandonaven els negocis urbans o simplement la vida a la ciutat per instal·lar-se a les vil·les rurals, va determinar una crisi de l'economia urbana, monetària i mercantil, i un retorn a un mode de vida autàrquic. Però, al camp, l'ordre social continuava qüestionat per esclaus i pagesos revoltats (*bacaudae*), que en alguns casos van rebre els bàrbars com a alliberadors. De fet, podríem pensar que la crisi i esfondrament de l'Estat romà d'Occident va propiciar una certa restauració de la llibertat col·lectiva: es devien multiplicar les fugides de *servi* i *coloni*, les revoltes contra els *domini* i les destruccions de vil·les; molts esclaus i *coloni* van poder escapar al jou dels terratinents i apropiarse la terra que treballaven, mentre que moltes petites comunitats rurals (*vici*), alliberades de patrons i tributs, podien respirar. No és difícil d'imaginar també que molts amos, enfrontats al problema de les fugides d'esclaus, intentessin resoldre'l mitigant el rigor del règim esclavista i establint els esclaus en petites unitats de producció («casament»).

CONTRACCIÓ I EMPOBRIMENT EN ÈPOCA GERMÀNICA

La caiguda de l'Estat imperial va comportar una certa ruptura o almenys un certa alteració de l'ordre social i una fragmentació del poder, situació que havia de ser mal tolerada pels terratinents i potents romans supervivents, pel fet que hi perdien controls, dominis i riquesa. Abans, l'esclavisme de la vil·la clàssica havia fet l'Estat imperial. Ara semblava que la crisi de l'Estat comportava una crisi de l'esclavisme. Però, era definitiva? Era possible retornar a l'esclavisme i refer l'Estat? La resposta és la història dels regnes germànics o Estats successors. És clar que, per comprendre la influència dels germànics en l'evolució de les estructures socials i econòmiques de l'Occident, ens cal primer conèixer les d'aquests pobles abans de la seva arribada al món romà.

Els germànics abans de les invasions

Abans de les grans invasions, la societat tradicional dels pobles germànics (establerts d'antic a l'est del Rin i al nord del Danubi) havia estat una societat amb un rerefons igualitari, pel que feia als homes lliures, basada en la gran amplitud i força dels vincles de parentiu i la importància prevalent dels béns comunals.

El nucli elemental de la societat germànica era la *Sippe* o comunitat de parents, formada pels que es consideraven descendents d'un mateix avantpassat, tant per línia masculina com femenina. El parentiu era, doncs, bilateral i l'estructura d'aquest parentiu més aviat horitzontal (predomini dels cosins), però també multigeneracional, en el sentit que l'estructura incloïa membres de diferents generacions. Aquests parents, encara que no visquessin sota un mateix sostre, ni obeïssin a una mateixa autoritat familiar, es reconeixien consanguinis i formaven una mena d'associació que superava les famílies integrants i era dirigida pels caps domèstics. A més d'una comunitat de parents, la *Sippe* era una associació de pau entre els seus membres, que estaven obligats a donar-se fidelitat i protecció mútua. Tots els membres de la *Sippe* tenien igualtat de drets i estaven units per una forta solidaritat, de manera que les ofenses o danys causats a qualsevol mem-

bre de la comunitat tenien immediatament dimensió col·lectiva, i rebien resposta en forma de venjança de sang (*faida*). Però això suposava també que hi havia responsabilitat col·lectiva davant de qualsevol delicte comès per membres de la *Sippe*, és a dir, que hi havia l'obligada contribució de tots a reparar el dany causat mitjançant el pagament del *wehrgeld* o *compositio*. D'altra banda, quan algun membre de la *Sippe* era processat, els seus parents li oferien ajuda mitjançant la fórmula del cojurament, que tenia la força d'una prova judicial.

La *Sippe* era també una comunitat agrària en el sentit que la terra era de tots els membres col·lectivament, de manera que els caps domèstics, és a dir, els caps de les famílies que la integraven, només disposaven de l'instrumental agrícola i del bestiar i les parcel·les de terra que la mateixa comunitat distribuïa en el seu interior. L'historiador romà Tàcit, que va viatjar per Germània al segle I, va observar que les dones germàniques s'ocupaven de la llar i del treball de la terra, i que els homes es dedicaven preferentment a les activitats ramaderes, la guerra i la cacera.

Per damunt de les estructures familiars esmentades, els germànics s'agrupaven en tribus o pobles, definits per característiques ètniques i culturals; però de vegades, forçats per les necessitats bèl·liques, van formar també agrupacions o confederacions de pobles, algunes de les quals van adquirir solidesa i continuïtat. Va ser precisament a partir d'aquestes experiències organitzatives i de les influències de Roma que els germànics van constituir, després de les invasions, els petits Estats que coneixem amb el nom de regnes germànics, i també amb la denominació d'Estats successors, perquè, malgrat l'aportació germànica, s'hi observen elements de continuïtat del món romà molt determinants.

Al nivell de la tribu o poble, les decisions es prenen en assemblees d'homes lliures que elegien els caps que els havien de dirigir en les accions guerreres. En el moment de les invasions, la dinàmica de les societats germàniques havia començat a crear diferències internes, en particular l'emergència d'una aristocràcia guerrera que basava la seva força en les riqueses materials acumulades per algunes comunitats de parents (terres, bestiar, esclaus, armes), la qual cosa permetia als seus caps pagar la fidelitat personal i els serveis militars de comitatives d'homes armats.

Els germànics, en general, eren més ramaders que agricultors. Com a agricultors, possiblement no posseïen mètodes gaire avançats de regeneració de la terra i per això practicaven una mena d'agricultura itinerant que consistia a rompre terrenys erms, explotar-los fins a l'esgotament i després abandonar-los. A causa d'aquestes pràctiques agrícoles i de la transhumància dels ramats, els germànics portaven un mode de vida més aviat nòmada. El relatiu nomadisme explica la dificultat de formar sòlids Estats territorials, els desplaçaments a la recerca de terres i pastures (les mateixes invasions), la manca de ciutats i d'obres arquitectòniques de vocació permanent, la construcció d'habitacles de fusta, la producció artística de petits objectes (orfebreria), etc.

Quan aquests pobles van envair l'Imperi romà, el contrast entre les seves estructures i les dels romans era molt gran. A nivell social, els romans havien desenvolupat l'esclavisme, molt més que els germànics, i la divisió i la jerarquització de la societat romana eren molt més marcades que les de la germànica. A nivell familiar, el contrast també era gran, perquè la família romana era patriarcal, tot el poder residia en el *pater familiae*, i en consonància amb això, i pel fet que la propietat era individual, el pare podia disposar lliurement dels seus béns en fer testament. Entre els germànics, en canvi, la propietat era de dimensió familiar o col·lectiva de la *Sippe*, i l'autoritat estava més repartida a l'interior d'aquesta estructura: els pares no podien desheretar els fills. Els romans havien desenvolupat el dret escrit i les institucions polítiques estatals, i amb elles les distincions entre el públic i el privat, mentre que els germànics no havien desenvolupat tradició estatal i es regien per normes consuetudinàries i un dret no escrit que era fonamentalment penal. Entre els germànics la guerra era una activitat lucrativa a la qual es dedicaven tots els homes lliures, mentre que per als romans, acabada l'època de les conquestes, la milícia havia passat a ser l'ofici d'uns quants, que es dedicaven fonamental a activitats defensives i eren pagats per l'Estat. Per mantenir-se, l'administració romana havia desenvolupat, com sabem, un sistema fiscal d'impostos directes i indirectes que era desconegut entre els germànics.

Podríem continuar assenyalant diferències, però el que s'ha dit és suficient per plantejar-nos el problema històric de com es devia operar la convivència entre gent amb experiències de la vida tan diferents

i fins oposades. Van poder fer una síntesi de llurs cultures? I, si així fos, quines aportacions devien predominar en la síntesi, les germàniques o les romanes? O, per contra, es podria pensar que una cultura va prevaler i es va imposar sobre l'altra? No anticipem cap resposta. Retornem, de moment, a les estructures materials.

Depressió econòmica i sostracció fiscal

Amb excepcions i alts i baixos, durant l'època germànica (segles VI-VIII), va continuar la contracció de la vida urbana (procés de desurbanització) que havia començat durant el Baix Imperi i, amb ella, la reducció de la producció manufacturera, el mercat, el comerç i la circulació monetària, i continuà més que abans la involució de la societat, en el sentit de replegament sobre la producció rural i l'autoconsum. Si bé es mira, era una evolució doblement lògica: continuïtat, d'una banda, de la situació heretada del Baix Imperi, i resultat, de l'altra, de la influència d'uns pobles invasors que, en gran mesura, desconeixien la vida urbana i les activitats econòmiques que hi estaven més directament relacionades. En sumar-se d'aquesta manera dues forces, diguem-ne regressives (almenys pel que fa al desenvolupament dels sectors secundari i terciari de l'economia), el resultat havia de ser una contracció econòmica més gran. També sembla que l'alliberament circumstancial de dominis i explotacions (menys esclavitud, menys impostos, menys renda), que les invasions devien propiciar, no es traduïa pas directament i immediatament en un increment de les activitats productives i del volum de riquesa produïda. Ben al contrari, la gran depressió, que havia començat al segle III, va continuar en aquesta època, com semblen indicar la pobresa de les restes materials del període i la més que probable minva de la població. Fins i tot és possible que l'empobriment de les classes populars, que havíem assenyalat en el Baix Imperi, continués també en aquesta època. És explicable.

Les estructures productives i mercantils de l'Estat romà, que ja estaven en crisi, van suportar malament l'impacte de les invasions. Es devien perdre més collites que abans i el proveïment de les poblacions, que depenia ensem de la pròpia producció i de l'intercanvi, devia fallar moltes vegades amb les consegüents caresties i fams, que podem

imaginar. Els arqueòlegs constaten que en aquesta època es desorganitzà fins a desaparèixer la vil·la clàssica, però no poden mostrar materialment l'estructura que la reemplaçà. Constaten que hi ha un buit, una manca de testimonis materials, indicatiu, potser, que es va produir alhora una davallada de la població i una transformació de les activitats econòmiques i les formes de vida. La davallada de la població indicaria que els efectes negatius de la gran depressió del període sobre el volum de població no van poder ser compensats per l'arribada dels pobles invasors, els quals, d'altra banda, no representaven una aportació demogràfica gaire important.

La fi de la vil·la clàssica o, el que és el mateix, de la producció concentradora, que s'anà produint durant aquest període, està sens dubte lligada a la desurbanització i al retrocés del mercat, que com més va fa més innecessària la producció d'aliments a gran escala. Dit altrament: la contracció del mercat i la vida urbana devia influir poderosament en el «casament» d'esclaus i en el major desenvolupament del colonat o règim de la tinença. Sobre aquestes tendències de fons, desestructuradores de la vil·la clàssica, és possible que l'arribada dels germànics incidís de dues maneres diferents. En primer lloc, sembla, com hem dit, que els germànics eren més ramaders que agricultors, i per tant, és possible que, amb la seva arribada a l'Occident, les activitats ramaderes avansessin d'alguna manera en detriment de les agrícoles, tradicionalment prevalents entre els romans. La vil·la clàssica era un centre de producció agrícola especialitzada. No és fàcil d'imaginar que pogués sobreviure com a centre de producció ramadera, si aquest fou el cas, sense transformar-se de soca-rel. En segon lloc, sembla lògic que els germànics, que eren pobles dotats d'una forma de vida relativament nòmada o d'una història de migracions successives, haguessin desenvolupat, com dèiem abans, una agricultura itinerant, ignorant dels sofisticats mètodes de regeneració del sòl que empraven els romans. Qui sap si fins i tot no hi va haver també aquí, per influència dels pobles invasors, una certa involució en les pràctiques agrícoles, i les poblacions de l'Occident altmedieval van lliurar-se a una agricultura d'artigues: eixerment de terres que després d'anys de conreu, quan s'esgotaven, en lloc de ser regenerades amb adob, eren abandonades.

Si aquestes suposicions fossin certes, tindríem que l'Occident altmedieval hauria conegut al mateix temps un procés de contracció i un

altre de transformació econòmica que, en confluïr, potser s'haurien reforçat mútuament. Tanmateix, pobra o rica, la societat altmedieval era, com l'antiga, una societat desigual, afectada per una desigual distribució de la riquesa, que cal examinar. Com s'operava la sostracció o captació de l'excedent en època germànica?

Passat el moment inicial de les invasions, amb les pèrdues de controls, dominis i explotacions que la desorganització política devia propiciar, les aristocràcies romana i germànica van trobar punts d'acord per refer, amb inevitables modificacions, el sistema social i els mecanismes d'explotació. Per això podem dir que, com en època romana, va continuar havent-hi els tres modes de producció i explotació que coneixem (l'esclavista, el tributari i el feudal), però que la crisi del Baix Imperi i la caiguda de l'Estat romà d'Occident van fer retrocedir els dos primers modes de producció (l'esclavista i el tributari) i van impulsar l'avanç del tercer (el feudal). És clar que això no vol pas dir que l'esclavisme i la tributació desapareguessin, sinó que van perdre importància com a motors del sistema social i es van transformar, adaptant-se a les circumstàncies de la nova època.

La tributació, és a dir, la recaptació d'impostos directes i indirectes, malgrat la pèrdua d'efectivitat, va continuar jugant el seu paper com a mecanisme de captació de l'excedent de productors lliures, com els petits propietaris rurals, i com a ajut al manteniment dels aparells de poder dels regnes germànics (segles VI-VIII). La continuïtat del sistema fiscal és evident i està força documentada en els regnes dels ostrogots d'Itàlia, dels visigots d'Hispania i dels francs de la Gàl·lia. Lleis i documents administratius d'ostrogots i visigots mostren la continuïtat i la complexitat dels mecanismes de tributació, mentre que les fonts franques (sobretot l'obra de Gregori de Tours, del segle VI, i les vides de sants del segle VII) donen testimoni de les reaccions del poble contra l'explotació fiscal.

De la lectura de Gregori de Tours es dedueix que la responsabilitat recaptadora entre els francs estava en mans de funcionaris gal·loromans al servei dels monarques merovingis, uns funcionaris odiats que van topar amb una creixent oposició popular, i a voltes eclesiàstica, a l'impost: el poble de Trèveris va assassinar el recaptador el 548; un intent del monarca d'incrementar la taxa o càrrega impositiva va provocar una revolta popular a Llemotges el 579, etc. Al segle VI a la

Gàl·lia, com arreu durant el Baix Imperi, l'impost era impopular. La diferència, però, és que l'Església, potser perquè compartia responsabilitats de govern i de recaptació en alguns llocs, i perquè tenia un coneixement real i proper de la situació social, va intervenir en el sentit de demanar una disminució del muntant de l'impost, i fins de vegades l'anul·lació. Gregori de Tours, per exemple, defensava l'exempció d'impostos per a la seva ciutat de Tours, que ja havien aconseguit altre temps els seus predecessors, i semblantment feien altres bisbes per a les seves ciutats, i els abats per als seus dominis. Però algun bisbe, com el de Poitiers, quedava satisfet amb una revisió del cadastre que corregís abusos.

En un món en què la força material dels poderosos és basava més que abans en la producció dels dominis particulars, i en el qual l'Estat, amb la crisi de la ideologia de la *res publica* (que examinarem més endavant), ja no jugava el paper de distribuïdor de riquesa d'abans (ens referim al manteniment de serveis públics), l'impost no solament es feia impopular sinó que es devia considerar injust, perquè només servia per a enriquir desmesuradament els monarques. Fa l'efecte que l'Església (almenys a la Gàl·lia franca) o un sector del clergat així ho entenia, i per això se servia del temor (amenança de càstigs divins contra la família reial) per obtenir la reducció o l'exempció d'impostos per a les institucions eclesiàstiques i els seus feligresos. És possible, però, que aquesta actitud que, a més de motivacions caritatives, podia obeir a una lluita d'interessos entre l'Església i l'Estat, no es pugui generalitzar del tot a la Hispània goda on sembla que l'Església va participar directament en la recaptació fiscal.

En tot cas, és probable que el menor pes específic de les estructures de l'administració civil i militar (no pas la religiosa) dels regnes germànics, per comparació al desaparegut Estat romà d'Occident, comportés una tendència general a la reducció de la càrrega impositiva sobre les poblacions, d'altra banda molt empobrides, en un context social que segurament s'ha de considerar de contracció econòmica i demogràfica. D'un nivell de tributació que en plena època romana podia ser superior al 20% del producte brut, cap al segle VI es devia caure a nivells inferiors al 10%. Per a Chris Wickham, que pensa que durant el segle III la tributació havia succeït a l'esclavisme com a mode dominant de producció i explotació, aquesta caiguda significa-

ria, al seu torn, la fi de l'hegemonia de la tributació com a forma principal de drenatge d'excedents, i la conversió alternativa del mode de producció feudal en hegemònic.

Al nostre entendre, la caiguda de la taxa impositiva s'ha de considerar, en primer lloc, la conseqüència a llarg termini de la resistència de les masses populars a aquesta forma d'explotació; en segon lloc, una conseqüència de la reducció de les despeses estatals que, com dèiem, es va produir en tots els regnes germànics i, en tercer lloc, una conseqüència de l'adopció de formes alternatives de finançament del poder, de les seves institucions i homes. L'exèrcit, per exemple, que en època romana devorava aproximadament un terç dels ingressos fiscals de l'Estat, en les monarquies germàniques va costar menys de mantenir perquè es basà, en part, en el servei obligatori dels homes lliures (sobretot en cas de perill) i, en part, en les comitives armades dels poderosos que eren pagats amb terres (sobretot terres del fisc).

Esclavitud i renda

Com dèiem més amunt, a més del mode de producció tributari, que sobrevivia amb dificultat, en els regnes germànics també coexistien el mode de producció i explotació esclavista i el feudal, que s'articulaven en el domini, en el sentit de gran propietat que a l'Alta Edat Mitjana va ocupar el lloc de la vil·la romana clàssica. Els dominis, sobretot a la Gàl·lia merovíngia, on han estat ben estudiats, eren conjunts territorials extensos, de mida molt desigual (n'hi havia de 1.000 hectàrees, però també de 30.000), organitzats o centrats en vil·les. Els documents donen descripcions diferents, però, com en època romana, es refereixen a aquests dominis o a les seves grans parts amb els noms de *villa* o *fundus*, que de vegades subdivideixen en petites aglomeracions (*villares*), en centres de residència senyorial (*curtis*, pl. *curtes*), zones reservades a l'explotació directa en profit exclusiu del *dominus* (*curtes indomincatas*, *mansum indomincatum*) i petites explotacions pageses dependents de la *curtis* (*colonias*, *colonicas*, *mansi*). En descriure el paisatge dels dominis, els mateixos documents parlen de cases, camps, boscos i vinyes; i es refereixen als cultivadors amb noms diversos com *servis*, *mancipiis*, *colonis*, *inquilinis*, *accolabus*, *libertis* i *operariis*.

Un estudi detallat mostra que, als segles VI i VII, al costat d'explo-tacions de tipus esclavista, com a la Roma clàssica, hi havia, d'una banda, la novetat dels dominis bipartits, en el sentit de dominis formats per una zona d'exploració directa del *dominus* (dita reserva) i una zona de petites explotacions pageses dependents (tinences), i, de l'altra, do-minis integrats només per petites explotacions pageses dependents. Si-doni Apol·linar, per a la segona meitat del segle V, i Gregori de Tours, per al VI, mostren la supervivència de grans explotacions treballades di-rectament per esclaus (que els documents anomenen *servi* i *mancipia*) i, en menor nombre, per obrers agrícoles (*operarii*) a la Gàl·lia. I aquesta modalitat esclavista d'exploració va sobreviure durant els segles VII i VIII, com mostra la recerca d'A. Verhulst, per a la zona de Bèlgica, Ho-landa i les regions limítrofes de França i Alemanya, i la de P. Toubert, per a Itàlia, on els esclaus de l'exploració directa (els que treballaven en ramat a la reserva), i potser els obrers, s'anomenaven *prebendarii*. Res-pecte dels esclaus s'ha de remarcar que la legislació dels regnes germà-nics s'inspirà en la romana (prohibició de matrimonis mixtos, incapacitat jurídica de l'esclau, càstigs inhumans, condició infrahumana) i que, per tant, la societat occidental d'aquesta època va ser encara una societat segregacionista, si més no des del punt de vista legal.

Els dominis bipartits d'època germànica semblen una fórmula mi-noritària i en experimentació. El conreu de la reserva encara estava en mans d'esclaus en règim d'exploració directa (*servi nostri*), però re-forçats pels serveis en treball de pagesos de les tinences (tinents): de *mancipii*, que havien rebut de l'amo un *peculium* per a viure (terres i vi-nyes); d'antics esclaus alliberats (manumesos) i establerts en una terra (*liberti*) i de pagesos dependents (*coloni, accolae*), etc. Els serveis en tre-ball consistien en serveis de transport (*operas carrarias*) o en uns dies de treball per setmana (menys de tres) o en el conreu precís, per tinent, d'una parcel·la de la reserva (*ansangas*), que els francesos anomenen «lots-corvée» (la paraula francesa *corvée* significa servei en treball).

Els dominis formats exclusivament per aglomeracions de tinences són els que presenten un ventall de cultivadors més heterogeni: tots eren pagesos dependents, però amb nivells d'exploració i subjugació dife-rents. Vivien en explotacions familiars (*colonica, casalis, mansus, man-sellus*) i, com que en els dominis on vivien i treballaven no hi havia re-serva, només pagaven rendes, unes rendes que de vegades semblen una

barreja de rendes privades (degudes a la propietat), impostos públics (deguts a l'autoritat) i càrregues eclesiàstiques (degudes a l'Església). Els documents parlen, amb caràcter general, de la renda deguda pels tinentes (*redditum*), i, amb més precisió, de la renda a parts de fruits de la collita cerealística (*agrarium*), i de la renda de produccions específiques (*annonis, vinum, fenum, formatico*); designen les càrregues públiques, en general, amb el mot *inferenda*, l'impost directe, en concret, amb el mot *censum*, i l'impost eclesiàstic amb el mot *decimas* (poc freqüent). En els grans dominis eclesiàstics dotats d'immunitat (és a dir, exempts de la jurisdicció de les autoritats civils ordinàries de la zona), els tinentes satisfien aquest conjunt de càrregues en profit d'un sol *dominus*, l'abat o el bisbe beneficiari de la immunitat.

Quin tipus de domini predominava? Malauradament, la documentació només parla dels grans dominis. Aquí, el balanç, amb notables particularitats regionals, sembla el predomini dels dominis formats per aglomeracions de tinences, seguit dels dominis esclavistes. Els dominis bipartits semblen encara excepcionals. Ara bé, la recerca d'A. Verhulst i G. Bois sembla mostrar que l'esclavisme d'explotació directa, que va retrocedir en els grans dominis, es va mantenir més bé en els petits que, com dèiem, estan menys documentats. D'altra banda, hauríem d'expressar les nostres reserves sobre el vocabulari dels medievalistes respecte dels mots domini o vil·la, aplicats a l'Alta Edat Mitjana, perquè els donen el sentit unívoc de gran propietat, i potser la realitat era més complexa. No podria ser que molts «dominis» (sobretot els més grans) fossin, del tot o en part, demarcacions fiscals gestionades pels poderosos com si fossin béns privats? Què eren sinó, almenys parcialment, els dominis immunes? No és aquí el lloc de discutir-ho, però que quedi constància que aquesta és la nostra presumpció.

La documentació parla més dels grans dominis que dels petits, dèiem, però, què hi havia al marge dels dominis? Hi havia terres i unitats d'explotació disseminades, del tipus del mas, habitades i treballades per pagesos dependents que pagaven rendes, sense estar englobats en una estructura dominical precisa i compacta, és a dir, una vil·la o una *curtis*. I hi havia petites explotacions independents, propietat dels conreadors, sense més autoritat superior que la del rei. Es tractava de terres de pagesos dels *vici*, dels quals les fonts no es fan gaire ressò encara que bé figuren en textos hagiogràfics. L'estatut d'homes lliu-

res d'aquests pagesos no impressionava gaire els clergues autors d'aquests textos, que els consideraven pecadors (arrodonien, diuen, les seves terres a expenses de les terres de l'Església, llauraven en diumenge), pobres miserables i deutors, fins al punt d'haver de vendre's ells mateixos.

Si considerem el conjunt dels modes de producció i explotació, es fa difícil de pronunciar-se sobre la qüestió de l'hegemonia, perquè la pregunta pot revestir un doble sentit. Per exemple, si ens preguntem quin era el mode de producció i explotació dominant, sembla que la resposta ha de ser de caràcter quantitatiu, en el sentit de valorar el mode de producció que permeti sostreure un major volum de recursos col·lectius o implicar un major volum de força de treball (nombre de tinentes, tributaris i esclaus). Per contra, si ens preguntem pel mode de producció i explotació que conferia l'hegemonia a la classe dominant, la qüestió va més clarament dirigida a les relacions de producció, i és de contingut més qualitatiu, perquè hegemonia vol dir poder i el poder no depèn només dels recursos materials. D'altra banda, si ens situéssim en una perspectiva quantitativa, les fonts no ens permetrien distingir com cal entre la productivitat i la rendibilitat d'una i altra modalitat: Qui era més productiu (producció bruta), per exemple, l'esclau o el tinent? Però, sobretot, qui era més rendible (producció neta), l'esclau o el tinent? I si ens situéssim en una perspectiva qualitativa, podríem preguntar-nos si tenir esclaus o no tenir-ne podia significar pertànyer o no pertànyer a la classe dirigent de governants. L'única resposta que tenim a aquests interrogants són impressions. En resum, el règim esclavista d'explotació directa (el treball de ramats d'esclaus a les reserves) devia retrocedir en els grans dominis perquè, en una època tempestuosa i inestable com aquella, en què la mà d'obra escassejava, recollir rendes devia ser més fàcil que forçar els esclaus a treballar, però és possible que en els petits i mitjans dominis, més fàcils de controlar, la situació fos diferent i que aquí l'esclavitud d'explotació directa es mantingués més temps. Una altra cosa és el tracte humà que els esclaus rebien d'uns *domini* per força més propers. En qualsevol cas, per reduïda que fos la producció dels esclaus, falta saber si la seva aportació al sosteniment de la classe dirigent era o no era més important que l'aportació de la renda dels tinentes, i si la possessió de mà d'obra esclava era o no era l'element distintiu de la classe dominant. En tot cas, es pot

concloure que el règim de la tinença era la modalitat en expansió, mentre que la tributària i l'esclavista, amb possibles restauracions temporals, eren modalitats en declivi. Tanmateix, i això és essencial, la modalitat feudal (en el sentit del règim de la tinença) segurament no s'havia imposat encara com a modalitat hegemònica capaç d'articular-se amb l'Estat i configurar tot el sistema social. L'època dels regnes germànics ha de ser considerada, per tant, una època de transició.

LA REPRESA DE L'ÈPOCA CAROLÍNGIA

En les seqüències cronològiques de la història medieval, l'època dels regnes germànics s'acaba al segle VIII, quan els musulmans envaeixen Hispània i una família de l'aristocràcia franca, coneguda amb el nom dels «Carolingis», encapçala un moviment d'expansió que els porta en poc temps a dominar la major part de l'Occident. Al capítol següent estudiarem els principals esdeveniments polítics i militars d'aquesta expansió, així com la ideologia política que la inspirava. De moment, retinguem que la família carolíngia, primer unida i després dividida, va presidir els destins d'Europa fins quasi l'any 1000. Quina va ser la base econòmica del seu poder? Com es captà i distribuï la riquesa a la seva època? I quin va ser el clima econòmic?

Fams i creixement

Potser el fet més important de l'època carolíngia va ser l'arrancada de l'economia, és a dir, el canvi de conjuntura. En efecte, tot sembla indicar que llavors es va passar d'una fase llarga de contracció econòmica a una etapa de creixement, que ja no s'aturaria fins al segle XIV. És clar que creixement no vol pas dir desenvolupament. Els homes dels segles IX i X van produir globalment més aliments que els seus predecessors, però també es van alimentar de productes que no produïen directament. Menjaven aliments d'origen agrícola i ramader, però també productes del bosc obtinguts mitjançant la cacera i la re-

col·lecció (de plantes i fruites silvestres), i de peix que pescaven sobretot en rius i estanys. El resultat d'aquesta cultura de l'alimentació era una dieta variada en la qual hi havia una forta presència de carn, llet i derivats de la llet com el formatge. Pensant en aquesta pluralitat d'aliments i en la diversitat d'origen dels productes, Massimo Montanari parla de règim alimentari agro-silvo-pastoril.

Tanmateix, varietat d'aliments no vol pas dir suficiència. Els homes d'època carolíngia van produir globalment més productes que els seus predecessors d'època germànica, però, com que, segons sembla, la població creixia, també hi havia més boques per alimentar, la població estava repartida de manera molt desigual sobre el territori, les diferències socials eren molt grans i la societat no va desenvolupar una tecnologia prou eficaç contra els accidents climàtics i el desgast del sòl. Malgrat les discussions sobre el tema, sembla evident que els rendiments de la llavor eren molt baixos (de l'ordre del 3 o 4 per 1, els anys normals, probablement). Això vol dir que els anys normals les collites cobrien de forma molt ajustada les necessitats alimentàries de la població, a més de permetre sembrar i pagar (rendes i impostos), però els anys dolents, que arribaven amb relativa freqüència, inevitablement es produïen fams (cada tres anys de mitjana), que de vegades (cada quinze anys de mitjana) eren molt greus, dramàtiques, causants de grans mortaldats, que afectaven sobretot les classes populars.

Com combatien els homes el flagell de la fam? El sistema social, rígidament controlat pels llinatges aristocràtics, no permetia llimar les desigualtats, ni fer grans inversions en millores tecnològiques, ni planificar de forma racional i previsorament una redistribució de la població. Algun governant que se sentia responsable de la seva gent, com és el cas de Carlemany, els anys de fretura legislava per moderar els preus, manava als seus col·laboradors en la recaptació fiscal i l'explotació agrària dels seus dominis que possessin a la venda partides de cereal (*annona publica*, diuen els documents) a baix preu i dictaminava que els que tenien càrrecs públics i, per tant, beneficis de l'Estat, s'ocupessin de mantenir un nombre determinat de pobres. Tanmateix, podem imaginar que aquestes disposicions d'emergència servien per a pal·liar necessitats concretes, però no per a resoldre el tema de fons. Els anys de fams més greus (*fames maxime et prevalide*) els homes intentaven omplir-se la panxa menjant herba, farina barre-

jada amb fang, carronya, que disputaven als animals, i alguns en algun moment de màxima desesperació, consumint carn humana. Escarmentats per la desgràcia, els homes es devien tornar més prudents i previsors en els càlculs econòmics, però poc podien fer a causa de les tares d'aquell sistema social (feblesa tecnològica, baixos rendiments, desigualtats socials). Gairebé l'únic recurs era el control del règim demogràfic: la limitació dels naixements.

Això pot sorprendre si es té en compte que en aquella època, la longevitat i l'esperança de vida eren febles. Per a la majoria dels homes la mort arribava entre els 30 i els 40 anys, cosa que, certament, no impedia a alguns assolir edats molt avançades. A més, hi havia una mortalitat infantil molt elevada i, com hem dit, les fams delmaven amb relativa periodicitat la població. Amb tot, molts pares devien tenir més fills dels que podien mantenir. S'imposava, per consegüent, una limitació de naixements. Contravenint els codis jurídics i les prescripcions eclesiàstiques, els homes practicaven la contracepció (interrupció del coit, beuratge de pocions abortives, recurs a maleficcis) i, en situacions límit, potser arribaven a l'infanticidi, severament castigat per les lleis, i ben segur, a l'abandonament, una pràctica que podia sublimar-se com a ofrena a Déu: oblació. Es pot dir que indirectament l'Església contribuïa a una certa contenció de la natalitat en propugnar una moral estricta que limitava les relacions sexuals a l'objectiu de la procreació, refusava la recerca del plaer sexual en si mateix i propugnava la continència sexual en determinats dies i períodes de l'any: Advent i Quaresma, durant els 8 dies posteriors a la Pentecosta, en les festes litúrgiques, durant l'embaràs, durant la menstruació, etc.

De fet, la reflexió de l'Església sobre la moral sexual va culminar en aquesta època en una definició de les bases del matrimoni cristià, que han estat essencials en la construcció del model de família occidental vigent fins als nostres dies. Molt aviat la moral cristiana es va oposar a l'homosexualitat, considerada per l'Església un pecat nefand i una pràctica contra l'ordre natural. Amb això s'allunyava, fins a un cert punt, del pensament i la conducta de la societat grecoromana. En la definició del matrimoni cristià, l'Església també es va oposar a pràctiques ancestrals de les famílies aristocràtiques com el concubinatge, la poligàmia i el canvi relativament freqüent de muller en les relacions de parella. Contra aquesta conducta, l'Església va oposar un model de ma-

trimoni cristià basat en quatre pilars: consentiment mutu dels cònjuges; refús de l'incest, entès com el matrimoni entre consanguinis fins al setè grau de parentiu; refús del divorci o ruptura de la unió matrimonial; i monogàmia, és a dir, refús de l'adulteri.

Sembla que a aquest model matrimonial corresponia, també, un model familiar caracteritzat pel predomini de la família simple o nuclear: la formada per pares i fills vivint sota un mateix sostre. I és molt possible que aquests nuclis familiars reduïts, en què els individus no trobaven el coixí de la gran parentela per fer front a les dificultats sinó que havien de refiar-se de les pròpies forces per sobreviure, estimulessin ensem la individualització econòmica (petita producció) i el desenvolupament de la producció. En tot cas, és segur que als segles VIII o IX va començar una fase llarga de creixement agrari a Europa occidental, de causes no prou ben conegudes. Alguns historiadors pensen que va ser un creixement impulsat pels grans propietaris, que van organitzar cada vegada millor la producció i els intercanvis a l'interior dels seus grans dominis, i d'aquests amb les ciutats. Altres historiadors prefereixen atribuir la paternitat del creixement al dinamisme de la petita pagesia, organitzada, com dèiem, en cèl·lules conjugals, una pagesia que es beneficiava de l'afluïxament o desgast de les «cotilles» antigues (declivi de l'esclavitud rural i de la tributació pública), que fins ara els impedien respirar.

Es tractava, en qualsevol cas, d'un creixement que tenia formes específiques. En primer lloc, era un creixement agrari extensiu (rompuda d'erms), que incrementava el volum de producció global mercès a l'increment de la superfície cultivada més que no pas a l'increment de la productivitat del treball o del rendiment del sòl. I, en segon lloc, era un creixement agrari intravertit, en el sentit que es produïa a l'interior del camp on despertava els intercanvis locals, però no lligava encara amb la ciutat que era petita, i, com a l'Antiguitat, continuava sent un centre polític i religiós més que no pas econòmic.

El gran domini i la petita propietat

L'Imperi carolingi era un imperi continental i agrari en el qual les ciutats, el comerç i la moneda jugaven un paper econòmic secundari.

En aquell món rural dominant dues línies evolutives referents a les classes socials agràries i a les formes de producció, que procedien del Baix Imperi romà, estaven arribant a la fi. Quant a les classes agràries, ens referim al fet que els esclaus (*servi*) i els colons (*coloni*) de l'Antiguitat, després d'una llarga evolució, es trobaven en ple procés de fusió en el magma d'una sola classe social de productors agraris, els pagesos dependents. I, respecte de les formes de producció, es registrava llavors un formidable avenç en el procés d'individualització de la producció, en el sentit que la petita producció familiar pagesa prenia molta més importància que abans. Tot plegat no vol pas dir que no hi hagués ramats d'esclaus ni grans dominis o reserves en règim d'explotació directa, com a l'Antiguitat, però sí que l'evolució s'accelerava.

L'estructura econòmica més estudiada de l'època carolíngia és, segurament, el gran domini que, per la forma d'organització del treball, podem dividir en domini bipartit, predominant al nord, entre el Loira i més enllà del Rin (cap a l'Elba), i el domini simple, que estava més estès al sud, a l'àrea mediterrània.

Els dominis bipartits, que ja coneixem d'època germànica, eren els que, en cada cas, es dividien en dues parts: les terres de la reserva senyorial (o *pars dominica*) i les terres de les tinences pageses (o *pars colonica*). La reserva (recordem-ho) era la porció del domini que el senyor o *dominus* es reservava per al seu profit exclusiu, en el sentit que tot el producte que s'hi obtenia anava destinat al seu graner i al seu celler. Per contra, la part de les tinences era la dedicada al manteniment dels pagesos treballadors del domini. Aquesta part estava subdividida en unitats familiars, formades per cases i terres (tinences) on els pagesos vivien i d'on obtenien l'aliment. Aquests pagesos de les tinences dividien el temps de treball i l'esforç en un temps de treball forçat a la reserva senyorial, en profit del senyor, i un temps de treball voluntari a les tinences, en profit propi. Encara que d'aquests pagesos uns eren d'origen lliure (*coloni*) i uns altres d'origen esclau (*servi*), la llarga vida en comú i la submissió a una disciplina laboral semblant els anava acostant, fins que la realitat d'aquesta convivència s'imposà sobre les barreres que havien aixecat les lleis segregacionistes d'època romana i germànica. Així, en el món dels rústics, fills de famílies esclaves es van casar o simplement unir amb fills de famílies lliures i, com a conseqüència d'aquesta barreja, al camp la vella frontera entre

llibertat i esclavitud no trigaria a desaparèixer. Tot i que, com diem, anava desapareixent l'esclavitud rural, a molts dominis encara sobrevivien grups d'esclaus no «casats» (no establerts en tinences) que vivien en dependències annexes a la *curtis* (residència senyorial) i treballaven permanentment a la reserva, on garantien la continuïtat de l'explotació i complementaven el treball que hi feien els tinents. Per tot plegat, per aquestes bosses d'esclaus que encara sobrevivien i pels treballs forçats a què estaven sotmesos els pagesos de les tinences, podríem ben dir que el domini bipartit era una explotació semiesclavista.

La importància del domini bipartit a les regions septentrionals de l'Imperi carolingi (entre el Loira i més enllà del Rin, dèiem), precisament on va néixer la dinastia carolíngia, i el fet que molts d'aquests dominis fossin construïts en terres que inicialment eren de domini públic, és a dir, del fisc o de l'Estat, fan suposar que aquests dominis es van formar per iniciativa de la monarquia i dels seus col·laboradors més pròxims (membres de l'aristocràcia i l'Església) en un intent d'explotar millor els immensos *fisci* de la zona i treure més profit de la mà d'obra disponible: relació orgànica entre reserva i tinences, càlcul del volum i temps de treball a esmerçar en cada zona, etc.

Mentre al nord de l'Europa carolíngia imperava el domini bipartit, basat en l'explotació de la mà d'obra mitjançant el sistema de les jornades de treballs forçats (explotació directa), al sud mediterrani predominava un sistema de dominis simples, formats quasi únicament de tinences, on els pagesos tinents eren explotats mitjançant el pagament de rendes (explotació indirecta), generalment rendes en producte (quantitats fixes o proporcionals de la collita). Les raons d'aquesta diferència en la geografia del domini (domini bipartit continental i domini simple mediterrani) no són fàcils d'explicar. Potser la voluntat dels carolingis i dels seus col·laboradors més immediats de crear el domini bipartit al nord, on estaven ancestralment assentats, i de fer-ho perquè el consideraven una forma d'explotació més rendible que altres i perquè disposaven d'esclaus captius de campanyes guerrerres (com les de la conquesta de Saxònia) per treballar la terra, ajudi a entendre-ho. Es podria pensar, també, que a la zona mediterrània l'esclavitud rural era més antiga que al nord, i per això també era més secular la resistència dels esclaus a la seva condició. D'aquí, potser, que l'esclavitud rural (la d'esclaus treballant en ramat, és a dir, en règim

d'exploració directa) s'extingís més clarament abans al sud (cap als segles VII-VIII) que no pas al nord, on, com dèiem, el domini bipartit sembla una forma degradada o híbrida d'esclavitud.

La gran propietat o domini és important perquè en bona part era la base de sosteniment dels llinatges aristocràtics i de les grans institucions eclesiàstiques, fornien una part important de la producció global i acaparava una part gens negligible de la força de treball. Però la gran propietat no ho ocupava pas tot ni ho acaparava tot, segurament perquè els poderosos no disposaven dels mitjans per controlar i explotar de forma privada la totalitat de la població, i per posar en conreu al seu profit totes les terres possibles. D'altra banda, si ho haguessin fet, potser no n'haurien pogut treure els beneficis que la violència invertida requeria. De fet, es podria pensar que el domini bipartit era un intent en aquesta direcció: la d'enquadrar i explotar més fortament les masses treballadores, intent que es podria posar en relació amb la tendència secular al declivi de les càrregues públiques (els impostos), de la qual seria com una alternativa. La conclusió última de tot això és que arreu d'Europa occidental hi devia haver comunitats rurals formades per pagesos que posseïen la terra en propietat (alou), tenien el dret a usar en comú béns considerats públics com el bosc, les aigües i les pastures, i eren lliures de qualsevol dependència senyorial, excepte de l'obligació de fer el servei militar i pagar impostos a l'Estat i tributs a l'Església (el delme).

Si tots els pagesos, tant els propietaris com els tinentes, estaven obligats a satisfer càrregues públiques, es pot suposar que aquestes càrregues, per febles que fossin, sumaven per a l'aristocràcia governant un volum d'ingressos considerable, qui sap si més que la renda o la producció dels seus dominis particulars. D'aquí derivaria la importància de la política per als llinatges d'aquesta època, en el sentit de la carrera dels honors, que volia dir acaparament de càrrecs i beneficis (obtenció de terres del fisc i parts dels impostos).

Posar èmfasi, com fem, en el món rural i en les activitats agràries no implica pas ignorar l'existència de tallers artesanals a les ciutats i als grans dominis, però s'ha d'admetre que la producció s'orientava sobretot a satisfer les necessitats locals i, per tant, a la societat imperaven els reflexos d'autosubsistència. El mercat pròpiament dit era inexistent o quasi inexistent. Encara que es coneixia la moneda i s'u-

sava, per exemple en la compra-venda de terres, en l'àmbit dels productes per a la vida quotidiana (productes alimentaris, per exemple) segurament predominava l'intercanvi a la barata, també dit permuta, que es devia practicar a l'interior de les ciutats, dels dominis i dels pobles. El comerç internacional era de volum molt reduït, de productes de luxe i destinat a una clientela molt restringida de nobles i prelats, que en devien fer un ús més aviat polític, d'ostentació, en el sentit de marcar distàncies amb les classes populars que dominaven i explotaven. En aquell món d'espais tancats, en el qual la moneda circulava poc, el numerari d'or ja no podia tenir una funció econòmica. Segurament per això els carolingis, que devien voler reactivar els intercanvis i facilitar l'ús de la moneda, el van abandonar i van imposar el monometalisme de plata: van encunyar una única moneda, el diner de plata, que seria la base del sistema monetari occidental durant segles.

En resum, amb l'època carolíngia assistim a l'arrancada econòmica d'Occident, però hem de ser prudents: el creixement era un fenomen acumulatiu els resultats del qual només es podien percebre, en tota la seva dimensió, en la llarga durada. De moment retinguem que la societat estava més orientada a produir per autoconsumir que a produir per vendre. I, quan en una societat predomina la producció per a l'ús per sobre de la producció per al canvi, diem que hi dominen els reflexos d'autosubsistència. Quan canviaria aquesta mentalitat?

TEXTOS

1. La reforma fiscal de Dioclecià, segons Lactanci

Heus aquí el que ha esdevingut una gran calamitat pública i ha submergit el món sencer en un dol comú: el cens imposat en el seu conjunt a les províncies i a les ciutats. Els *censitores*, estesos per tot arreu, ho remenen tot de dalt a baix: és la imatge de la guerra i de l'espantosa captivitat. Es mesuren els camps fita per fita, es compten els ceps de les vinyes i els arbres, s'inventaria el bestiar de tota mena, i

s'annota individualment el nom de cadascú. A la ciutat s'agrupa la població del nucli urbà i del camp... Es fan comparèixer també malalts i invàlids, s'enregistren els anys de cadascú, afegint-ne als infants i traient-ne als vells... Tothom paga pel seu cap, tothom paga per la seva vida.

2. La rebaixa de l'impost d'Autun per la generositat de Constantí (311), segons Eumene

Aquesta ciutat estava prostrada menys per la ruïna de les seves muralles que per l'esgotament de les seves forces després que la duresa d'un nou cens li hagués pres la vida. Amb tot, no tenia cap dret a queixar-se, perquè nosaltres posem les terres que havien estat cadastrades i estàvem sotmesos a la fórmula comuna del cens a les Gàl·lies, i la nostra fortuna no es pot comparar amb la de cap altre poble. Raó de més, emperador, per donar-te les gràcies per la teva clemència, perquè, concedint-nos tu mateix el remei, ens has fet obtenir de l'equitat el que per dret no estàvem autoritzats a reclamar.

Nosaltres tenim, certament el nombre d'homes i l'extensió de terres que han estat declarats, però tot s'ha devaluat a causa de la deixadesa dels homes i de la infidelitat de la terra...

Per disminuir el nostre cens has reduït el nombre de les nostres imposicions, per perdonar-nos els deutes endarrerits ens has preguntat el que et devíem.

3. L'adscripció dels *coloni*, segons una llei de Constantí (332)

Qualsevol persona que trobi un *colonus* pertanyent a una altra persona no solament haurà de retornar-lo al seu lloc d'origen sinó que també estarà obligat a pagar l'impost durant tot el temps que trigui a tornar-lo. Més encara: el correcte serà que els *coloni* que intentin fugir siguin carregats de cadenes com si fossin esclaus i que siguin obligats per una llei pròpia d'esclaus a complir els deures que els són propis com a homes lliures.

4. L'adscripció dels *coloni* ha de ser controlada pels *domini*, segons Teodosi (vers 392-395)

Queda establert que els *coloni* estan subjectes per dret d'origen, i encara que sembli que són lliures de condició, han de ser tinguts per esclaus de la terra on van néixer i no tenen el dret d'anar on volen o de canviar de domicili. Els propietaris els han de controlar amb l'atenció d'un patró i el poder d'un amo.

5. La crítica a l'explotació fiscal convertida en elogi de la llibertat entre els bàrbars en contraposició a l'esclavitud (del fisc) entre els romans, segons Salvià

Els pobres són despullats, les vídues ploren i els orfes són oprimits, fins al punt que la majoria, nascuts al si de famílies honestes i formats amb una curiosa educació, fugen per refugiar-se entre els enemics a fi de no ser víctimes de les persecucions públiques; sens dubte van a buscar entre els bàrbars la humanitat dels romans, tota vegada que no poden suportar entre els romans la inhumanitat dels bàrbars. I encara que difereixen dels pobles on es refugien, i són diferents d'ells, és a dir dels bàrbars, per la manera de viure, la llengua, la pudor fètida dels cosos i els vestits, s'estimen més acceptar aquesta diferència de costums que patir entre els romans la injustícia i la crueltat. Emigren, doncs, entre els gots i els bagaudes, o entre altres bàrbars que hi ha per tot arreu, i no es penedeixen d'aquest exili. S'estimen més viure lliures sota una aparença d'esclavitud, que esclaus sota una aparença de llibertat.

6. L'impost a la Gàl·lia merovíngia, segons Gregori de Tours (segle VI)

A petició del bisbe Meroveu de Poitiers, el rei Khildebert va ordenar als responsables del cadastre, és a dir, a Florentí, majordom de palau de la reina, i a Romulf, comte del palau reial, que es traslladessin a Poitiers per obligar el poble a pagar l'impost que pagava en temps del seu pare, segons els registres establerts després d'una revisió. Efectivament, molts habitants havien mort i per això el pes de la tri-

butació requeia sobre vídues, orfes i impedits. Així van resoldre ordenadament desgravar pobres i malalts, i sotmetre a l'impost públic aquells a qui la seva condició permetia considerar en justícia tributaris. Després es van traslladar a Tours, però, quan van pretendre imposar a la població el pagament de l'impost, pretextant que tenien en el seu poder un llibre-registre segons el qual, en època dels reis precedents, es pagava l'impost, nosaltres [en referència a ell mateix, el bisbe Gregori de Tours] ens hi vam oposar dient: És cert que la ciutat de Tours i el seu territori van ser cadastrats en època del rei Clotari i que els llibres-registre van ser presentats al rei; però el rei, tement el sant bisbe Martí [patró de la ciutat], els va fer cremar. Després de la mort de Clotari, la població de la ciutat i el territori de Tours van prestar jurament al rei Caribert; de manera semblant també ell, per jurament, va prometre que no imposaria a la població noves lleis ni nous costums, sinó que la població viuria amb el mateix estatut amb el qual vivia sota la dominació del seu pare, el monarca anterior, i va prometre que no els afligiria amb cap nova revisió del cadastre que els espoliés Però després d'això, Gaiso, que era comte en aquella època, havent agafat un cadastre-matriu que funcionaris anteriors havien revisat, va començar a exigir impostos. Tanmateix, després de l'oposició del bisbe Eufroni, s'adreçà al rei amb la petita quantitat recaptada i li va mostrar el cadastre-matriu on havien estat enregistrats els impostos. Però el rei, queixant-se i tement la força de sant Martí, el va tirar al foc, i va remetre l'or recaptat a la basílica de sant Martí, amb la promesa solemne que mai cap persona de Tours no hauria de pagar cap impost al tresor públic. Després de la seva mort, el rei Sigibert va tenir aquesta ciutat i territori i no els va carregar amb el pes de cap impost. I el mateix ha fet el rei Khildebert fins avui, l'any catorze després de la mort del seu pare.

7. La fugida com a arma de lluita contra l'esclavitud, segons el *Llibre Jutge (702)*

Les lleis primitives mostren de quina manera i per quins drets s'ha de castigar el vagareig ocult dels fugitius. Però mentre la seva fugida resti apartada dels processos judicials per diverses circumstàncies o pel

frau dels que els acullen, és ben cert que difícilment es podrà complir el que ordenen les lleis i, amb l'augment actual d'aquest vici, s'amplien les possibilitats dels fugitius, de tal manera que avui gairebé no hi ha ciutat, poblat fortificat, aldea, finca o alberg on no consti que hi ha esclaus fugitius. Per això ... amb el decret d'aquesta nova constitució manem que qualsevol que d'ara en endavant aculli un fugitiu, encara que aquest digui que és lliure, procuri que sigui interrogat de forma immediata perquè a instàncies del jutge es descobreixi si és veritablement lliure o és esclau; de manera que, un cop descoberta la veritat, l'esclau sigui restituit al seu amo. I si algú, quan es presenta un fugitiu i l'acull no el fa comparèixer davant del jutge o no el retorna al seu amo, si el que fa això és un altre esclau o un llibert, que, a instàncies del jutge, sigui assotat públicament amb cent cinquanta assots; però si és un home lliure, que sigui castigat amb cent assots i que sàpiga, a més, que estarà obligat a pagar una lliura d'or a l'amo de l'esclau ... Ordenem també que s'observi i compleixi que, a qualsevol lloc on arribin esclaus fugitius, es reuneixin immediatament els habitants del lloc per tal que, investigant els esclaus fugitius amb una sagaç indagació, ja sigui aplicant-los turment, ja sigui amb un examen punitiu, declarin específicament a qui pertanyen, és a dir, de qui són esclaus o esclaves.

8. Fragment del políptic de l'abat Irminon del monestir de Saint-Germain-des-Prés (vers 814-826)

[El monestir] té a Palaiseau un mas dominical amb una casa i altres dependències agrícoles en nombre suficient.

En aquest mateix mas té 6 peces de terra de llaurar, amb una superfície total de 287 *bunuaría*, en les quals es poden sembrar 1.300 modis de blat; i, a més, 127 *aripennos* de vinya, d'on poden obtenir-se 800 modis de vi.

Té 100 *aripennos* de prat, d'on poden obtenir-se 150 carretes de fenc.

Té allí un bosc, el perímetre del qual es calcula en una llegua, on poden ser alimentats 50 porcs.

Té allí 3 molins de cereals que produeixen un cens de 154 modis de gra.

Té allí una església, escrupolosament construïda, amb tot el seu mobiliari, de la qual depenen 17 *bunuaría* de terra de llaurar, 5,5 *aripennos* de vinya i 3 *aripennos* de prat...

Walafred, colon i majordom, i la seva muller, també colona, homes de Saint-Germain, tenen amb ells 2 nens. Walafred té 2 masos de condició ingènua, que comprenen 7 *bunuaría* de terra de llaurar, 6 *aripennos* de vinya i 4 *aripennos* de prat. Paga per cada mas un any un vedell i un altre un garrí; 4 diners pel dret d'usar el bosc, 2 modis de vi pel pasturatge i una ovella mare i un moltó. Llaura 4 *perticas* per a la sembra d'hivern i 2 *perticas* per a la sembra de març; quan se li mana, presta serveis en treball, serveis de paleta i serveis de tala. Paga, a més, 3 pollastres i 15 ous.

Hairmundus, colon, i la seva muller, colona, homes de Saint-Germain, tenen amb ells 5 nens. Hairmundus te un mas de condició ingènua, que comprèn 10 *bunuaría* de terra de llaurar, 2 *aripennos* de vinya i 1,5 *aripennos* de prat. Deu les mateixes rendes i prestacions que l'anterior.

Turpi, colon de Saint-Germain, té amb ell 3 nens; Ragenulf, colon, i la seva muller, colona, homes de Saint-Germain, tenen amb ells un nen. Aquests dos tenen un mas de condició ingènua, que comprèn 4 *bunuaría* de terra de llaurar, 2 *aripennos* de vinya i 2 *aripennos* de prat. Deu les mateixes rendes i prestacions que l'anterior.

Ebrulf, colon, i la seva muller, esclava, homes de Saint-Germain, tenen amb ells 4 nens. Ermenold, esclau, i la seva muller, colona, homes de Saint-Germain, tenen amb ells 4 nens. Teutgarda, esclava de Saint-Germain, té amb ella un nen. Aquests tres tenen un mas de condició ingènua, que comprèn 4 *bunuaría* i una *antsinga* de terra de llaurar, 4 *aripennos* de vinya i 2 *aripennos* de prat. Treballen 8 *aripennos* de la vinya de la reserva i paguen 2 modis de vi pel pasturatge i 6 sesters de mostassa.

Maur, esclau, i la seva muller, lliure, homes de Saint-Germain, tenen amb ells 2 nens; [i amb ells hi ha també] Guntold, colon, de Saint-Germain. Aquests dos tenen un mas servil, que comprèn 2 *bunuaría* de terra de llaurar, 2,5 *aripennos* de vinya i 1,5 *aripennos* de prat. Treballen 8 *aripennos* de la vinya de la reserva i paguen 4 modis de vi pel pasturatge, 2 sesters de mostassa, 3 pollastres i 15 ous; deuen també serveis de paleta, jornades de llaurar i serveis de transport.

BIBLIOGRAFIA

- ALFÖLDY, G. *Historia social de Roma*. Madrid: Alianza Editorial, 1987.
- ANDERSON, P. *Transiciones de la Antigüedad al feudalismo*. Madrid: Siglo XXI, 1984.
- BOIS, G. *La revolución del año mil*. Barcelona: Crítica, 1991.
- BONNASSIE, P. *Del esclavismo al feudalismo en Europa occidental*. Barcelona: Crítica, 1993.
- BONNASSIE, P. *Les sociétés de l'an mil. Un monde entre deux âges*. Brusel·les: De Boeck Université, 2001.
- BROWN, P. *El mundo en la Antigüedad Tardía*. Madrid: Taurus, 1989.
- DE MARTINO, F. *Historia económica de la Roma antigua*. Madrid: Akal, 1985. 2 v.
- DEPEYROT, G. *Crisis e inflación entre la Antigüedad y la Edad Media*. Barcelona: Crítica, 1996.
- DOCKÈS, P. *La liberación medieval*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica, 1985.
- DOEHAERD, R. *Occidente durante la Alta Edad Media. Economías y sociedades*. Barcelona: Labor, 1974.
- DUBY, G. *Economía rural y vida campesina en el Occidente medieval*. Barcelona: Península, 1968.
- DUBY, G. *Guerreros y campesinos. Desarrollo inicial de la economía europea, 500-1200*. Madrid: Siglo XXI, 1976.
- DURLIAT, J. *Les finances publiques de Diocletien aux Carolingiens*. Sigmaringen: Torbecke, 1990.
- FERNÁNDEZ UBINA, J. *La crisis del siglo III y el final del mundo antiguo*. Madrid: Akal, 1981.
- FINLEY, M.I. *L'économie antique*. París: Éditions de Minuit, 1975.
- FLANDRIN, J.-L. *Un temps pour embrasser. Aux origines de la morale sexuelle occidentale (VIe- XIe siècle)*. París: Éditions du Seuil, 1983.
- GOODY, J. *La evolución de la familia y del matrimonio en Europa*. Barcelona: Herder, 1986.
- KING, P.D. *Derecho y sociedad en el reino visigodo*. Madrid: Alianza Editorial, 1981.
- MARROU, H.I. *¿Decadencia romana o antigüedad tardía? Siglos III-VI*. Madrid: Rialp, 1980.

- MAZZARINO, S. *El fin del mundo antiguo*. Mèxic: UTEHA, 1961.
- MONTANARI, M. *El hambre y la abundancia*. Barcelona: Crítica, 1993.
- PIRENNE, H. *Mahoma y Carlomagno*. Madrid: Alianza Editorial, 1978.
- RÉMONDON, R. *La crisis del Imperio Romano de Marco Aurelio a Anastasio*. Barcelona: Labor, 1967.
- SALRACH, J.M. *La formación del campesinado en el Occidente antiguo y medieval*. Madrid: Síntesis, 1997.
- SPUFFORD, P. *Dinero y moneda en la Europa medieval*. Barcelona: Crítica, 1991.
- THOMPSON, E.A. «Revueltas campesinas en la Galia e Hispania tardorromana». Dins: M. I. FINLEY (ed.). *Estudios sobre historia antigua*. Madrid: Akal, 1981, p. 333-348.
- TOUBERT, P. *Castillos, señores y campesinos en la Italia medieval*. Barcelona: Crítica, 1990.
- WELLS, C. *El Imperio romano*. Madrid: Taurus, 1986.
- WICKHAM, Ch. «La otra transición: del mundo antiguo al feudalismo». *Studia Historica. Historia Medieval*, VII (1989), p. 7-35.

